

Pamięć o wyprawach hetmana Stefana Czarnieckiego na Pomorzu Zachodnim¹

Paweł Migdalski

Instytut Historyczny, Uniwersytet Szczeciński

pawel.migdalski@usz.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0002-1988-7225>

Abstrakt

Artykuł omawia elementy powstawania procesu upamiętniania postaci hetmana Stefana Czarnieckiego i jego działań na Pomorzu Zachodnim w 1657 r. Osoba Czarnieckiego została przypomniana po II wojnie światowej, ponieważ miała stanowić element budujący polską tożsamość na tych terenach. W związku z tym w 300. rocznicę jego pobytu na Pomorzu podjęto wiele inicjatyw mających upamiętnić jego osobę, takich jak: tworzenie szlaków turystycznych, zawieszanie tablic oraz nazywanie szkół jego imieniem.

Abstract

The article describes the process of creating the mythology of hetman Stefan Czarniecki and his campaigns in Western Pomerania in 1657. The persona of hetman Czarniecki was revived after World War II because he was to serve as an element creating Polish identity in this part of the country. For that reason many initiatives were undertaken to celebrate the tercentenary of his stay in Pomerania such as creating new tourist routes, display of plaques or giving his name to schools.

Słowa kluczowe

pamięć, mitologia Ziem Odzyskanych, Pomorze Zachodnie, Stefan Czarniecki

Keywords

memory, mythology of Regained Lands, Western Pomerania, Stefan Czarniecki

¹ Tekst powstał w 2015 r. i był pierwotnie opublikowany w j. niemieckim: Migdalski 2015, 387–408, obecnie publikowany tekst stanowi rozszerzoną wersję. Za pomoc w pozyskaniu materiałów i wskazówki serdecznie dziękuję Jolancie Aniszewskiej, Marcinowi Majewskiemu (Stargard), Barbarze Pokorskiej (Recz), Dariuszowi Okoniowi, Janowi Krzysztoniowi † (Szczecin), Zbigniewowi Milerowi (Gorzów Wielkopolski), Piotrowi Miarze (Krzyż), Grzegorzowi J. Brzustowiczowi (Choszczno).

Niewielu polskich bohaterów narodowych zyskało uznanie i sławę także za granicą. Stefan Czarniecki (ok. 1599–1665), obok generała Jana Henryka Dąbrowskiego (oraz Napoleona Bonaparte), trafił do polskiego hymnu narodowego. Był on bohaterem wojny ze Szwecją 1655–1660 w schyłkowym okresie potęgi Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Zdecydowana większość polskiego społeczeństwa za sprawą edukacji szkolnej oraz literatury – zwłaszcza powieści Henryka Sienkiewicza „Potop” (1884–1886) (sfilmowanej przez Rosjan w 1915 r. i zwłaszcza monumentalnie przez Polaków w 1974 r.), a także pamiętników Jana Chryzostoma Paska (za lata 1655–1688, spisanych ok. 1690–1695) – zna choćby pokrótce bojowe losy S. Czarnieckiego w czasie tzw. Potopu, czyli wojny północnej lat 1655–1660, na czele z wyprawą przeciw Szwedom do Danii i bradowym desantem na wyspę Fionię.

Mniej znane są natomiast jego wyprawy z lat 1657–1659 na Pomorze i przez Pomorze, które do końca II wojny światowej nie należało do państwa polskiego. Zajmowali się nimi jedynie historycy. Jednak po 1945 r., wraz z objęciem większej części Pomorza przez Polskę epizody te, zwłaszcza po 1956 r., weszły do krajobrazu kulturowego i pamięci polskiej części Pomorza, by po kilku latach znów zejść na dalszy plan. Celem artykułu jest zatem przypomnienie tego wątku polskiej pamięci Pomorza po 1945 r., wskazanie kiedy i w jaki sposób treści te były przypomniane i formowane w mit historyczny, wskazanie dlaczego je wykreowano oraz jaką rolę pełniły, a także jakie są późniejsze losy tej legendy.

Stefan Czarnieckiego w latach 1657–1659 odbył trzy wyprawy na Pomorze. W trakcie tych rejsów wojska polskie na przełomie września i października 1657 r. operowały w rejonie Stargardu (Kłępino), wykonały podjazd pod Dąbie, gdzie spalono owczarnie, następnie udały się do Sątysza i Drawsko Pomorskiego. Zagony polskie dotarły też do Dobrej, którą zajęto, spalono Węgorzyno, Łobez, Recz, Ińsko; zaś Drawsko Pomorskie i Złocieniec musiały się okupić. Ucierpiała wiele wsi. Później, w końcu października 1657 r. wojska hetmańskie operowały na Pomorzu szwedzkim na lewym brzegu Odry – spalono Gartz, zajęto, a później spalono Pasewalk, Penkun, natomiast oddział Gabriela Woyniłłowicza stanął pod Szczecinem w rejonie Szańca Gwiazdzystego. W ciągu dziesięciu dni Polacy spalili 150 wsi i trzy miasta pozbawiając się tym samym utrzymania. W 1658 r. Czarniecki wyprawił się do Danii, z której wracał w 1659 r. przez Pomorze, m.in. przez Tribsees, Klempenow, Pasewalk, Löcknitz, przeprawę przez Odrę w rejonie Gryfina, sam hetman odwiedzić miał obóz wojsk cesarskich pod Szczecinem, dalej przez Dolice dotarł do granicy Polski².

Włączenie Pomorza do Polski w 1945 r. zwiększyło zainteresowanie polskich historyków tym regionem, a także pomorskimi wyprawami S. Czarnieckiego, do tej pory zazwyczaj jedynie wzmiankowanymi przez historyków³. Osobne studia poświęcili im Władysław Czapliński⁴, który opisał kampanię zaodrzańską z października 1657 r., Al-

² Literatura – zobacz niżej, zwłaszcza: Labuda 2003, 249–250; Rymar 2011, 203–217.

³ Niektórzy, jak Waclaw Sobieski, porównywali nawet działania hetmana na Pomorzu do walk Bolesława Krzywoustego – Sobieski 1928, 20–21. Por. Sobieski 1938, 45.

⁴ Czapliński 1949, 135–149, tekst dotyczy tylko wyprawy zaodrzańskiej z października 1657 r.

fred Wielopolski⁵, próbujący tłumaczyć okrucieństwo żołnierzy polskich występujące – jego zdaniem – zwłaszcza na terenach zaodrzańskich (czyli nienależących do Polski po 1945 r.). Częściej pobyt wojsk polskich hetmana jest jedynie wzmiankowany, w tym głównie w licznych monografiach ziem i miast Pomorza⁶. Zagadnienia te pojawiają się w końcu w pracach popularnych⁷. Wszystkie one wraz z wzmiankami prasowymi tworzą pewien klimat, w którym wyrosła legenda Czarnieckiego na Pomorzu. Trzeba podkreślić, że prace historyczne nad Ziemiami Odzyskanymi, bazujące w dużej mierze na pracach przedwojennych, zwłaszcza poznańskiego ośrodka naukowego, stanowiły podstawę dla narracji osławiających przeszłość Pomorza. Nierzadko nawet poważni historycy, odchodząc od prawideł swojej profesji, puszczali wodze fantazji, jak Bogdan Dopierała, dla którego wydarzenie z połowy XVII w. przyspieszyły trwający już od pokoleń proces germanizacji Pomorza Zachodniego⁸. W ostatnich latach temat wypraw Czarnieckiego po dłuższej przerwie powrócił i przypomnieli go Edward Rymar⁹, Zygmunt Szultka¹⁰, który więcej uwagi zwrócił na międzynarodowy kontekst wypraw oraz w wymiarze lokalnym Grzegorz J. Brzustowicz¹¹. Badacze ci zgodnie z wymową źródeł bardziej krytycznie i z perspektywy regionalnej pomorskiej, a nie narodowej, spojrzeli na omawiany temat, odchodząc tym samym od narracji kreowanych wcześniej. Warto podkreślić, że w swoim podsumowaniu polskiego dorobku historycznego nad dziejami Stargardu Adam A. Urbanowicz wskazał, że E. Rymar nader krytycznie ocenił grabieże polskich wojsk¹².

Temat rozwoju legendy i pamięci o wyprawach Czarnieckiego na Pomorzu nie był do tej pory całościowo podejmowany. Więcej miejsca, ale jedynie w wątku dotyczącym Stargardu i dyskusji z lat 2007–2008, poświęca tylko Aleksander Małecki, zaś o upamiętnieniach szczecińskich wspominają Jan Musekamp oraz Joanna Kozakowska, ogólnie w kontekście Pomorza – Zenon Romanow¹³. Zatem celem niniejszej rozprawy jest przedstawienie procesu kreowania pamięci o hetmanie i jego pobytach na Pomorzu Zachodnim, jej rozwoju i przemiany. Podstawę źródłową pracy stanowią przede wszystkim materiały archiwalne, ale też literatura historyczna, prasa, przewodniki turystyczne, strony internetowe oraz znaki pamięci, zatem wszystkie możliwe nośniki pamięci historycznej¹⁴. Należy podkreślić, że choć zasięg prac naukowych był i jest węższy niż prac popularnych, zwłaszcza prasy, to jednak stanowią one bazę dla dalszych rozważań popularnych, stając się tym samym jednym z ważniejszych źródeł dla inicjowania i rozwoju działań upamiętniających.

⁵ Wielopolski 1957, 70–78. Tu obszernie przetłumaczone wyjątki z kroniki stargardzkiej Wilhelma Engelkego z lat 1657–1675. Fragmenty także w: Lesiński 1961, 154–155.

⁶ Mitkowski 1946, 172; Lesiński 1969, 115–116; Labuda 1985, 424. Brak wzmianki natomiast w monografiach: Golczewski 1971; Kołosowski 2005.

⁷ Gustowski 1946, 67; Rzeszowski 1956, 7.

⁸ Dopierała 1970, 137–139.

⁹ Rymar 1986, 10–15; Rymar 2001, 107–110; Rymar 2011, 203–217.

¹⁰ Labuda 2003, 245–253, 329, 458.

¹¹ M.in. Brzustowicz 2003, 47–48; Brzustowicz 2005, 92; Brzustowicz 2008 oraz liczne artykuły prasowe.

¹² Urbanowicz 2002, 106; Urbanowicz 2009, 67. Autor ten zresztą nie zna innych polskich prac poświęconych wyprawie Czarnieckiego w ten rejon poza tekstem E. Rymara i artykułem prasowym J. Jabłońskiego.

¹³ Romanow 2002, 13; Musekamp 2005, 195; Małecki 2010, 58–65; Kozakowska 2012, 114, 162–163.

¹⁴ Za: Kula 2002.

Pierwsze pomysły upamiętnienia pobytu wojsk Czarnieckiego na Pomorzu zakiełkowały w środowisku krajoznawców. Jak wynika z zachowanych materiałów archiwalnych oraz z pisma Czesława Piskorskiego z lutego 1958 r., w związku ze zbliżającą się rocznicą potopu szwedzkiego (1655–1660) w Polskim Towarzystwie Turystyczno-Krajoznawczym (dalej: PTTK) prawdopodobnie w 1954 r. powstała specjalna komórka mająca na celu przygotowanie materiałów związanych z pobytem hetmana na Pomorzu. Aktywny udział w pracach tej komisji brał Stanisław Groński. Komisja powzięła decyzję o specjalnym uhonorowaniu pobytu wojsk hetmana pod Stargardem i pod Szczecinem. Postanowiono wmurować w obu miastach tablice pamiątkowe. Komisja poleciła Stanisławowi Grońskiemu opracowanie i wyznaczenie w terenie szlaku pieszego¹⁵. Ten wykonał kwerendę źródłową, objeżdżał teren przez wiele miesięcy i znakował trasę¹⁶. W ten sposób powstał czerwony szlak im. hetmana Stefana Czarnieckiego wiodący ze Stargardu przez Pęczyno, Szadzko, Recz, Drawno, Barnimie do Krzyża o długości 144 km¹⁷. Groński wyznakował go w latach 1954–1955¹⁸. W tamtym okresie był to najdłuższy szlak turystyczny w województwie szczecińskim¹⁹ i docelowo miał wieść ze Szczecina aż do Krakowa²⁰. Wyznakowanie tego szlaku przyczyniło się do tego, że kiedy – na fali polskiego Października – na północy Wielkopolski powoływano nowe drużyny harcerskie, to w leżącym na szlaku Krzyżu przyjęła ona jako patrona Stefana Czarnieckiego. Drużynę tę przyjęto w poczet ZHP w marcu 1957 r.²¹

Już 1945 r. istniała w Szczecnie ulica Czarnieckiego, pisana przez wiele lat z błędem – Czarnieckiego²². Warto wskazać, że już na początku czerwca 1945 r. sekretarz generalny Instytutu Zachodniego w Poznaniu doktor Zdzisław Rajewski przygotował zalecenia co do zmian nazw ulic miast Ziem Odzyskanych. Wskazywał w nich potrzebę upamiętnienia w reprezentacyjnych dzielnicach imion Piastów, książąt pomorskich oraz naczelników plemion zachodniej Słowiańszczyzny, a z nimi można – jak wskazywał – połączyć ulice o nazwach *naszych królów i wodzów*, m.in. Czarnieckiego²³. Podobnie zapewne w 1945 r. na cześć wojsk polskich, które miały tu dotrzeć nadano naturalnemu wzniesieniu w szczecińskiej dzielnicy Pomorzany nazwę Wzgórze Hetmańskie. Nazwa ta funkcjonuje w przestrzeni publicznej jako pamiątka po pobycie hetmana już od początku lat 50., kiedy miejsce to było celem organizowanych marszy PTTK²⁴, wspo-

¹⁵ Stanisław Groński (1907–1957) – pracownik kolei, alpinista, działacz turystyczny na Pomorzu. Zob. APS, PTTK ZOS 108, bs.: Materiał fotograficzny z uroczystości odsłonięcia tablicy pamiątkowej ku pamięci Stanisława Grońskiego VIII. 1957-VIII.1958; APS PTTK ZOS, 139, bs.: mgr Groński.

¹⁶ APS PTTK ZOS, 139, bs.: tekst Cz. Piskorskiego *Stanisław Groński – badacz regionu szczecińskiego*.

¹⁷ Arkuszy Ewidencyjny znakowanych Nizinnych Szlaków Turystycznych nr XXIX, w: APS PTTK ZOS, 96, bs. Zob. Sikorska i in. 1957; Adamczak [Brw]; Mityk, Niemierowska 1969, 408.

¹⁸ APTTK w Szczecinie, Protokoły od roku 1950 do roku 1956, bs.

¹⁹ W. Stanisławski, *Znakowane szlaki turystyczne województwa szczecińskiego*, artykuł skierowany do druku w: *Turysta*, w: APS PTTK ZOS, 97, bs.

²⁰ Obecnie szlak (ZP-12-c / LB-12-c) prowadzi ze Stargardu przez Recz, Choszczno, Strzelce Krajeńskie, Gorzów Wielkopolski do Kostrzyna i ma długość 272,5 km.

²¹ 3 *DH im. Stefana Czarnieckiego w Krzyżu Wlkp*; AZHP Trzcianka Rozkaz Nr 4/57 z dn. 21 marca 1957 r., bs. Za zwrócenie uwagi na ten dokument dziękuję p. harcmistrzowi Piotrowi Miarze z Krzyża.

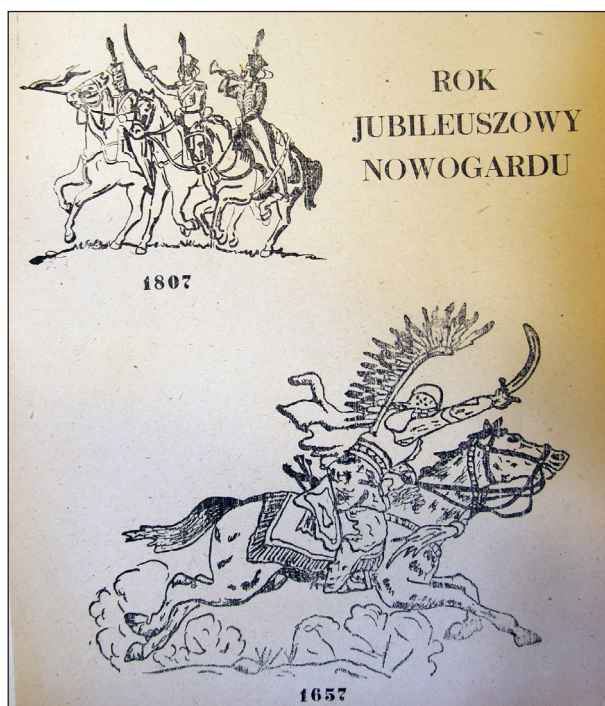
²² Bursewicz 2003, 121–122; Bursewicz 2004, 83.

²³ APS UWS, 4949, 5–7. Por. Rajewski 1945, 8.

²⁴ *Wycieczka na „Wzgórze Hetmańskie”*, „Kurier Szczeciński”, 16 grudnia 1950; *Wycieczka na Wzgórze Hetmańskie*,

mniano o nim też w kontekście przygotowań do obchodów stargardzkich w 1957 r.²⁵ Przed 1945 r. wzgórze to nosiło nazwę Kossakenberg od stacjonujących tu wojsk rosyjskich w czasie kampanii napoleońskich²⁶ lub oddziałów kozackich w 1713 r. w czasie III wojny północnej (1700–1721)²⁷.

Miastem, które najwcześniej zainicjowało upamiętnienie walk Czarnieckiego na Pomorzu był Nowogard za sprawą miejscowego nauczyciela Stanisława Rzeszowskiego²⁸ i wspierającego go PTTK. W ramach imprezy „Wiosna Nowogardzka” 18 lutego 1957 r. w budynku Miejskiej Rady Narodowej (dalej: MRN) wmurowano tablicę poświęconą 150. rocznicy wyzwolenia Nowogardu spod „jarzma” pruskiego przez wojska polskie i napoleońskie w 1807 r., a przy okazji przypomniano o pobycie tu wojsk Czarnieckiego w 1657 r.²⁹ Lutowa data wynika z rocznicy wkroczenia wojsk napoleońskich

Ryc. 1. Fragment okładki 3 zeszytu „Novogardii” za styczeń-marzec 1957 r. z tytułem „Rok Jubileuszowy Nowogardu”. Fot. P. Migdalski

„Głos Szczeciński”, 17 grudnia 1950; *Wycieczka na Wzgórze Hetmańskie*, „Głos Szczeciński”, 20 stycznia 1951; *W niedziele maszerujemy na Wzgórze Hetmańskie*, „Kurier Szczeciński”, 25 stycznia 1952, w: APS PTTK ZOS, 144: Kronika PTTK w Szczecinie, 57, 87, 138, 141, 142.

²⁵ APS o. Stargard PMRN S, 9, 52.

²⁶ *Zespół sakralny na Wzgórze Hetmańskim*.

²⁷ Białecki 2000, 662; Białecki, Turek-Kwiatkowska 1991, 381.

²⁸ Stanisław Rzeszowski – nauczyciel, działacz turystyczny. Związany do 1965 r. z Nowogardem, potem Szczecinem i Gryfinem. Wydawca wielu publikacji regionalnych o Nowogardzie i okolicach, inspirator powołania Powiatowego Oddziału PTTK i działającego przy nim Koła Miłośników Ziemi Nowogardzkiej. Przyjaciel Łużyc. Postać ta wymaga gruntownego studium.

²⁹ Grabowski 1957, 99–100.

do Nowogardu – wg S. Rzeszowskiego – 15 i 16 lutego 1807 r. Obu rocznicom poświęcony był też wydany wówczas przez tego krajoznawcę trzeci zeszyt „Novogardii” (ryc. 1). W artykule wstępnym redakcja napisała, że główne obchody Roku Jubileuszowego Nowogardu³⁰ miały się odbyć jesienią, w trzechsetną rocznicę wyruszenia jednego z podjazdów Czarnieckiego z Pęczyna przez Maszewo i Nowogard w kierunku Bałtyku. Żołnierze po drodze zdobyli zamek w Błotnie. Uroczystości rocznicowe miały być preludem do obchodów 700-lecia pierwszej wzmianki o Nowogardzie z 1260 r. Treści te przekazał 14 lutego 1957 r. także działający na terenie powiatu radiowęzeł³¹.

Program wydarzenia 15 lutego przewidywał pogadankę dla młodzieży w auli szkoły (godz. 8.00), uroczystą sesję MRN (g. 10.00)³², podczas niej podjęto uchwałę zmieniającą nazwę ul. Długołęckiej na ul. 15. lutego, na pamiątkę owego dnia w 1807 r., gdy oddział polski operował w mieście, następnie odsłonięcie tablicy na budynku MRN przy rynku (pl. Wolności) upamiętniającej wyzwolenie Nowogardu przez Polski Legion Północny (godz. 12.00), nadanie nazwy ul. 15. lutego (godz. 13.00). Otwarto też szlak turystyczny poświęcony walkom Polaków w ziemi nowogardzkiej. Planowano, że większe uroczystości związane z 300. rocznicą walk wojsk Czarnieckiego nastąpią we wrześniu³³, do czego jednak nie doszło. O obu rocznicach przypomniano także 8 czerwca, kiedy obchodzono święto ludowe i zorganizowano inscenizację związaną jednak tylko z wkroczeniem wojsk Legii Północnej³⁴.

W tym też czasie, zapewne z inspiracji S. Rzeszowskiego, w Błotnie stary dąb został nazwany imieniem hetmana. Po raz pierwszy z tą nazwą został wspomniany w 1957 r. Drzewo, jak wspominał Rzeszowski, było otoczone opieką przez młodzież szkolną i harcerzy oraz stanowiło etapowy punkt rajdów turystycznych³⁵. W innych publikacjach Rzeszowskiego spotkać też możemy inną nazwę tego drzewa – Straża – co także wiąże się ze zdobyciem tutejszego zameczku przez oddziały S. Czarnieckiego³⁶.

Największe uroczystości z okazji 300. rocznicy zwycięskich walk wojsk polskich i pobytu wojsk hetmana Czarnieckiego miały miejsce w Stargardzie i jego okolicach. Jak wynika z dokumentacji Zarządu Oddziału PTTK, po obchodach nowogardzkich w marcu 1957 r. z inicjatywy kierownika Wojewódzkiego Wydziału Turystyki Czesława Piskorskiego w środowisku krajoznawców powołano komitet obchodów 300-lecia walk hetmana Stefana Czarnieckiego. Głównym promotorem przygotowań w Stargardzie był prezes oddziału, Władysław Kropelnicki. Z okazji rocznicy oddział PTTK wydał w sierpniu okolicznościową broszurę opracowaną przez Zofię Sikorską, Kazimierza Wąsowicza i Władysława Kropelnickiego (ryc. 2)³⁷. Przygotowania do głównych uro-

³⁰ Taki nagłówek widniał na okładce 3 numeru „Novogardii” wydanej w 1957 r.

³¹ *Rok rocznic* 1957, 3, APS o. Międzyzdroje PPRNiUP N, 554, 28; APS o. Międzyzdroje TMZN, 2, 34. S. Rzeszowski wielokrotnie wspominał o pobycie wojsk Czarnieckiego w tej okolicy, m.in. w Błotnie, zob. np. Rzeszowski 1956a, 2, 6; Rzeszowski 1956b, 10; Rzeszowski 1964, 8–9, 43, 52.

³² Sprawozdaniach MRN w Nowogardzie z 1957 r. w: APS o. Międzyzdroje PMRN N, 10 (brakuje protokołu z tej sesji).

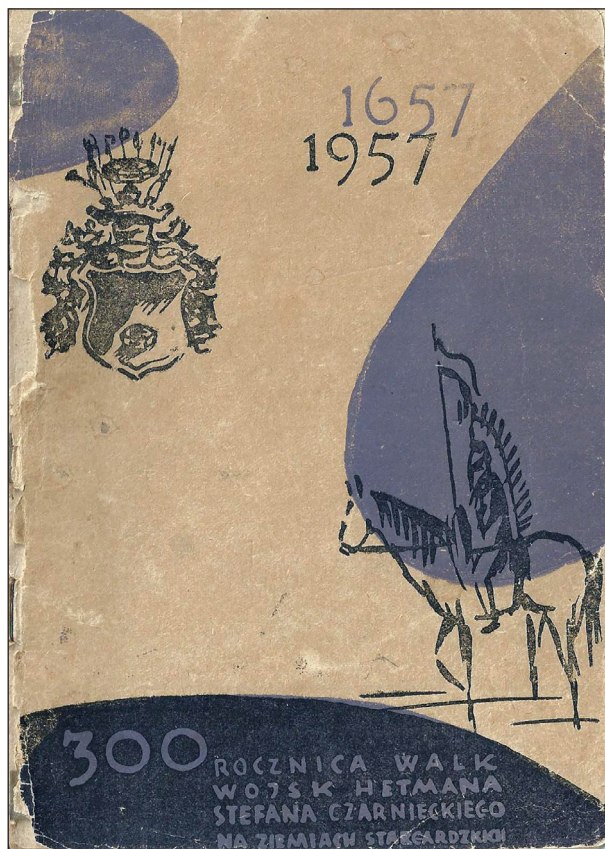
³³ APS o. Międzyzdroje PPRN w Nowogardzie, 554, 33; Upamiętnia... 1957, 5.

³⁴ Chlebem i solą... 1957, 1; *Nowogard wita...* 1957, 3; *O mężna legijo...* 1957, 3.

³⁵ Rzeszowski 1957, 7; Rzeszowski 1959, 40; Piskorski 1966, 150.

³⁶ Rzeszowski 1964, 43, 52, por. też: Kosacki, Krępa 2003, 29.

³⁷ APTTK w Stargardzie Pisma PTTK, 2: (w sprawozdaniu Zarządu Okręgu PTTK w Stargardzie z działalności za okres 27 II 1956 do 26 X 1957 podkreśla się, że cena 5 zł uniemożliwiła jej sprzedaż, a ponadto brak jest korekty, co skutkowało

Ryc. 2. Okładka broszury: Sikorska Z., Wąsowicz K., Kropelnicki W. (oprac.) 1957. 300 rocznica walk wojsk Hetmana Stefana Czarnieckiego na ziemiach stargardzkich. Stargard Szczeciński

czystości 22 września były przedmiotem obrad MRN 19 września. Zaprezentowano wówczas program imprezy oraz propozycję zmiany nazw ulic zaproponowaną przez Komitet Obchodu i PTTK. Program ten zatwierdzono odpowiednią uchwałą (nr 25/57)³⁸.

Uroczystości rozpoczęły się 17 września, a ich kulminacja przypadła 22 września³⁹. 18 września w Pęzinie wieczorem zapłonęły harcerskie ogniska i opowiadano o bohaterskim hetmanie. Trzy dni później, 21 września w Stargardzie odbyły się capstrzyk orkiestr stargardzkich i przemarsz harcerzy, a wieczorem ognisko⁴⁰.

Nazajutrz, w niedzielę 22 września w południe, odbyła się uroczysta sesja Miejskiej Rady Narodowej. Otworzył ją sekretarz Konstanty Cyglicki. W programie znajdowały się dwa punkty: referat okolicznościowy wygłoszony przez członka Komitetu Obchodów, Stanisława Wodeykę oraz podjęcie uchwały zainicjowanej przez PTTK o przemianowaniu ulic, co uczyniono przez aklamację.

kilkoma błędami ortograficznymi); APTTK w Stargardzie, Kronika Koła PTTK Stargard, bs.; Sikorska i in. 1957.

³⁸ APS o. Stargard PMRN S, 9, 64–65.

³⁹ APS o. Stargard PMRN S, 9, 46–47.

⁴⁰ Stargard... 1957, 1; *Dziś w Stargardzie...* 1957, 4; Grabowski 1957, 100.

W referacie podkreślano zaborczość Szwecji, dążącej do opanowania wszystkich wybrzeży Bałtyku. Pomorze stanowiło dla niej bazę wypadową przeciw Polsce. Atak nastąpił w 1655 r. Na czele odrodzonego wojska stanął jedyny wierny hetman Stefan Czarniecki, który rozpoczął wypieranie wojsk szwedzkich z Polski. Obecna rocznica upamiętnia przejście przez całe Pomorze Zachodnie Czarnieckiego z jego konnicą w pogoni za Szwedami. Pod murami Stargardu Czarniecki znalazł się 17 września. W ratuszu hetman oświadczył miał rajcom, że *nie walczy z ludnością, pędzi jedynie Szwedów, a do ludności miejscowej przychodzi w charakterze przyjaznym*. Dwa dni później odjechał w kierunku Dąbia. Wspomniano także, że 15 września przebywał na zamku w Pęzinie, gdzie była jego kwatera i gdzie przed odjazdem otrzymał chorągiew z kaplicy, a 19 września w Chociwlu – mieście słynnym z tego, że jako jedyne na Pomorzu *oparto się najazdowi szwedzkiemu*. 20 września wojska polskie zajęły Ińsko, Łobez i Węgorzyno. Wojska Czarnieckiego *wzbudzały wszędzie nieopisany lek i panikę wśród wojsk szwedzkich*. Polaków widziano też pod Choszcznem, a oddział płk. Wojniłowicza dotarł pod Szczecin – na przedmieścia zwane Turzynem, gdzie rozbił w puch wojska szwedzkie. Polskie siły operowały też na lewym brzegu Odry. W 1658 r. Czarniecki ponownie wybrał się za Odrę – do Danii. Jednym zdaniem przypomniano, że źródła piszą także o licznych pożarach wzniesionych przez Polaków na tyłach wojsk szwedzkich oraz o ich ruchliwości, która pozwalała na nękanie ciężkiej piechoty Karola Gustawa.

Dalej wskazano, że ziemia stargardzka nie należała wówczas do Polski, ale znajdowała się tu *kolebka słowiańszczyzny na Pomorzu*. Panowali tu słowiańscy książęta *od legendarnego Światopełka, syna Mieszka I do śmierci Bogusława XIV w 1637 r.*, kiedy na 225 lat władzę przejęli Brandenburczy – Hohenzollernowie. Przypomniano dzieje Stargardu, do których wdarło się wiele nieścisłości. Stwierdzono, że lokacja miasta nastąpiła w 1253 r., więc *historia naszego miasta jest starsza od historii Krakowa o kilka lat*. Wspomniano o klasztorze eremitów założonym w XII w. przez Kazimierza II i joannitach oraz kupcu Klekanie, największym na Pomorzu eksporterze zboża do Danii i Holandii. Po wojnie trzydziestoletniej nastąpił regres, dopiero w XIX w. życie gospodarcze miasta uległo znacznej poprawie, czego niewątpliwym powodem jest rozprzestrzeniający się kapitalizm [sic!]. Na końcu referent zwrócił uwagę na doniosłe przemiany i zadania stojące przed społeczeństwem po *przełomie październikowym*⁴¹.

Po referacie dając – jak wspomniano w treści – wyraz przywiązaniu ludności do starosłowiańskich postaci historycznych, podjęto jednogłośnie uchwałę nr 26/57 *w sprawie utrwalenia w pamięci żyjących i potomnych starosłowiańskich imion książąt panujących na ziemi stargardzkiej* oraz dla uczczenia rocznicy zwycięskich walk i pobytu wojsk polskich Czarnieckiego w Stargardzie. Na jej mocy przemianowano jedną z najważniejszych ówczesnie i dziś arterii w mieście, przy której znajdowało się wiele urzędów – ul. Przodowników Pracy, na ul. hetmana Stefana Czarnieckiego⁴², ul. Poznańską

⁴¹ APS o. Stargard PMRN S, 9, 48–57 (pełny tekst referatu).

⁴² Ranga tej ulicy oraz położenie – ciągnie się wzdłuż dawnych murów miejskich (parku) od placu Wolności, gdzie wznosiło się mauzoleum żołnierzy Armii Czerwonej i kończy się właśnie w rejonie Bramy Pyrzyckiej – pozwala dojść do wniosku, że legendzie Czarnieckiego nadano bardzo ważne miejsce w przestrzeni publicznej ówczesnego Stargardu i wkomponowano w szerszą przestrzeń symboliczną miasta.

na Bogusława IV, fragment Dworcowej na Barnima, Ludową na Warcisława, Zacisze na Światopelka, park koło Baszty Białogłównki na Zamkowy. Zmieniono też od razu nazwę ul. Szkoły Ludowej na I.J. [sic!] Kraszewskiego oraz Wielkich Młynów na Młyńska⁴³.

Po sesji o godz. 13.00 przewodniczący Powiatowej Rady Narodowej Nikodem Kaszuba odsłonił na Bramie Pyrzyckiej⁴⁴ tablicę pamiątkową⁴⁵ (ryc. 3). Po czym nastąpiła inscenizacja powitania przez burmistrza miasta chlebem i solą hetmana S. Czarnieckiego, który przyjechał bryczką na czele oddziałów. Strojów do rekonstrukcji udostępnił teatr z Poznania. Wydarzenie transmitowało Polskie Radio⁴⁶. O godzinie 16.00 zaczęto występy artystyczne, a o 18.00 zabawę ludową w Parku Chrobrego⁴⁷.

Ryc. 3. Tablica upamiętniająca na Bramie Pyrzyckiej w Stargardzie. Fot. P. Migdalski

Odsłonięcie tablicy stanowiło niejako symboliczne ukończenie zasadniczej części odbudowy bramy zainicjowanej przez PTTK w 1956 r. po przekazaniu zabytku przez PPRN na siedzibę zarządu oddziału. Remont trwał jednak dłużej niż zakładano, dlatego też Antoni Mirski – wiceprzewodniczący PTTK odpowiedzialny za odbudowę – zwracał się do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o przyspieszenie odbudowy

⁴³ APS o. Stargard PMRN S, 9, 58.

⁴⁴ Obiekt wpisano do rejestru zabytków 6 kwietnia 1957 r. pod nr 231 – AWUOZ w Szczecinie KZ, Brama Pyrzycka, Stargard Szczeciński.

⁴⁵ APS o. Stargard PMRN S, 46–47. Tablica zaginęła w 1992 r., wróciła na swoje miejsce w lipcu 2008 r. – Małecki 2010, 60, 64, przyp. 44.

⁴⁶ APS o. Stargard PMRN S, 9, 46–47; zdjęcia z wydarzenia zachowane są m.in. w: PTTK w Stargardzie, Kronika PTTK w Stargardzie, bs.; *W 300 rocznicę... 1957b*, 1.

⁴⁷ *Stargard w 300-ną rocznicę walk hetmana Czarnieckiego na Ziemi Szczecińskiej*, „Głos Szczeciński”, nr 225, 21–22 września 1957, s. 1.

w związku z mającymi się odbyć w dniach 7–21 września obchodami pobytu Czarnieckiego w Stargardzie i związanym z nimi odsłonięciem tablicy i otwarciem Bramy Pyrzyckiej. Te wydarzenia miały znajdować się w centralnym punkcie uroczystości. Ostatecznie odebranie Bramy nastąpiło dopiero w marcu 1958 r. Możliwości recepcji treści tablicy przez mieszkańców i przyjezdnych były całkiem duże, gdyż przejazd bramny był udostępniony dla ruchu przez wiele kolejnych lat, a ponadto w latach 1960–1966 r. znajdowała się tu tymczasowa siedziba muzeum (planowanego zresztą w tym obiekcie już w 1956 r.). Brama z dobrze widoczną tablicą widniała też m.in. na pocztówce z 1963 r. wydanej w nakładzie 10 000 egzemplarzy⁴⁸.

Mimo, że idea obchodów jubileuszu wyprawy S. Czarnieckiego zrodziła się w środowisku szczecińskich krajoznawców, w mieście tym uroczystości zorganizowano najpóźniej, najmniej też można znaleźć o nich informacji. Lokalna prasa pisała o przygotowaniach już w sierpniu. Powołano specjalny komitet obchodów. Program wydarzeń miał objąć cykl okolicznościowych odczytów, starania o przygotowanie wystawy materiałów archiwalnych z okresu wojen szwedzkich oraz wmurowanie tablicy pamiątkowej na jednym z gmachów⁴⁹. Ostatecznie podjęto decyzję, że tablicę⁵⁰ umieści się na Starym Mieście na fragmencie dawnych fortyfikacji miejskich przy ówczesnej ul. Krzysztofa

Ryc. 4. Tablica upamiętniająca w Szczecinie przy ul. Podgórnjej. Fot. P. Migdalski

⁴⁸ AWUOZ w Szczecinie, II 213, 129–143; Niemierowski 1960, 744–745; Piskorski 1968, 206–209; MAH MS/H/3442.

⁴⁹ 300-rocznica... 1957; Uroczyscie obchodzie... 1957, 1 w: APS PITK ZOS, 144; Kronika PITK w Szczecinie, bs.

⁵⁰ Pierwotna tablica wykonana z piaskowca znajdowała się na murze do przelomu listopada i grudnia 2006 r., kiedy w ramach prac renowacyjnych wymieniono ją na nową z różowego granitu. Za wiadomość dziękuję p. Joannie Kozakowskiej z Urzędu Miejskiego w Szczecinie.

(wkrótce przemianowanej na Podgórną). Uroczystość miała się rozpocząć 1 grudnia 1957 r., w niedzielę o godz. 11.00⁵¹. O wydarzeniu tym wspominała prasa lokalna apelując w imieniu organizatorów – PTTK – o udział⁵² (ryc. 4).

W tym czasie, 9 października 1957 r., dyrektor Szkoły Podstawowej i Liceum Ogólnokształcącego nr VI, Stanisław Stachelek na posiedzeniu Rady Pedagogicznej wystąpił z wnioskiem, by w związku z obchodzoną rocznicą placówce nadać imię Stefana Czarnieckiego. Po dyskusji pomysł zaaprobowano tym bardziej, że do tej pory żadna szkoła w Szczecinie nie miała własnego imienia. Po długim okresie oczekiwania, na początku maja 1958 r. przyszła odpowiedź pozytywna z Ministerstwa Oświaty. Uroczystość ogłoszenia nowej nazwy i odsłonięcia tablicy na budynku odbyła się w sobotę, 17 maja 1958 r. o godz. 12 w towarzystwie orkiestry wojskowej. Uroczystość zagał dyrektor, następnie przemawiali kierownik Wydziału Oświaty Prezydium Miejskiej Rady Narodowej Michał Pawłowski, przedstawiciele Komitetów Opiekuńczych i KW PZPR. Nauczyciel historii Marian Libront przedstawił okolicznościowy referat o hetmanie. Później nastąpiła część artystyczna – recytacje uczniowskie oraz pieśni wojskowe. Następnie M. Pawłowski, dyrektor szkoły i przewodniczący Komitetu Rodzicielskiego p. Stygar odsłoniли tablicę. Koszty wydarzenia pokryły Spółdzielnia Mleczarska „Ferrum” i jednostka Wojsk

Ryc. 5. Uroczystość nadania Szkole Podstawowej i VI Liceum Ogólnokształcącemu w Szczecinie imienia S. Czarnieckiego oraz odsłonięcia tablicy. Wg A VI LO w Szczecinie, KSPiLO w Szczecinie, bs

⁵¹ *Pamiętkowa tablica...* 1957, 2; *W 300 rocznicę...* 1957a, 6.

⁵² *Pamiętkowa tablica...* 1957, 2; *W 300 rocznicę...* 1957a, 6

Ochrony Pogranicza⁵³. O nadaniu imienia pisała szczecińska prasa, między innymi „Kurier Szczeciński”, który podkreślił, że to Czarniecki wprowadził technikę wojny partyzanckiej. Imprezę sprawozdało też radio szczecińskie⁵⁴ (ryc. 5 i 6).

Ryc. 6. Tablica upamiętniająca na budynku VI Liceum Ogólnokształcącego w Szczecinie. Fot. P. Migdalski

Podobnie, zapewne pod wpływem wyznakowania i popularności szlaku hetmańskiego, pojawiły się elementy legendy S. Czarnieckiego w ziemi choszczeńskiej⁵⁵. W samym Choszczynie przy murach miejskich do dziś, jednak uszkodzona po podpaleniu w 2008 r., rośnie lipa Czarnieckiego, wzmiankowana z tą nazwą już w 1957 r. (ryc. 7)⁵⁶. Według legendy pod nią miał obozować hetman w 1657 r.⁵⁷ O pobycie wojsk Czarnieckiego w Choszczynie wzmiankuje także m.in. proporzycy wydany z okazji 700-lecia miasta w 1984 r. Jak wynika z zachowanego materiału ikonograficznego, podczas tych obchodów miała miejsce niewielka inscenizacja z wojskiem hetmańskim pod lipą⁵⁸. Także odnośnie pobliskiej miejscowości Barnimie nad rzeką Drawą często przytaczano informację, że przez tutejszy most – zwany polskim – w 1657 r. przechodziły zmierzające na Pomorze oddziały Czarnieckiego⁵⁹.

⁵³ A VI LO w Szczecinie, KSPiLO w Szczecinie, bs.; A.W. 1958, 4.

⁵⁴ A.W. 1958, 4, (artykuł zachowany też w aktach Rady Naczelnej TRZZ w związku z Pierwszym Tygodniem Ziem Zachodnich w 1958 r., w: AAN TRZZRN, 592, 29 oraz AAN TRZZRN, 594, bs.).

⁵⁵ W Choszczynie oraz w Stargardzie istnieją też do dziś Rodzinne Ogrody Działkowe im. Stefana Czarnieckiego.

⁵⁶ APS o. Stargard PMRN S, 9, 52.

⁵⁷ Zienkiewicz 1961; Buczyński 1966, 19–20; Piskorski 1966, 180; Kosacki, Kucharski 2001, 369.

⁵⁸ Za informację dziękuję p. dr. Grzegorzowi J. Brzustowiczowi.

⁵⁹ Zienkiewicz 1961; Wojciewska 1964, 16; Piskorski 1988, 41; Brzustowicz 1999, 3 i przedruk w: *Ziemia Drawieńska* 6 (1999), 2.

Ryc. 7. Lipa Czarnieckiego w Choszczynie w 2015 r. Fot. P. Migdalski

Po obchodach 300. rocznicy wyprawy pomorskiej S. Czarnieckiego przekaz o niej trochę uciął na Pomorzu. 10 marca 1958 r. PTTK, Szkolny Powiatowy Ośrodek Krajoznawczo-Turystyczny oraz Koło Miłośników Ziemi Nowogardzkiej nadały szlakowi turystycznemu wiodącemu ze Stargardu do Kamienia Pomorskiego imię Zagończyków Czarnieckiego. Szlak wiódł m.in. przez Dobrą, Nowogard, Błotno, Golczewo⁶⁰ (ryc. 8).

Pewne ożywienie legendy Czarnieckiego na Pomorzu zauważalne jest w roku 1965, kiedy dwie szkoły w miastach położonych na szlaku otrzymały imię hetmana. W związku z wytycznymi władz oświatowych i partyjnych województwa, na dwudziestolecie oświaty na Pomorzu Szczecińskim wskazującymi potrzebę nadawania szkołom imion, dyrektor pierwszej szkoły w Stargardzie – Szkoły Podstawowej nr 1 – Jan Grzeczka wystąpił 23 czerwca 1965 r. z okazji dwudziestolecia istnienia placówki do grona pedagogicznego z propozycją nadania jej imienia hetmana S. Czarnieckiego. Pomysł nauczyciele zaakceptowali. Ostatecznie 20 listopada 1965 r. na uroczystej akademii, w obecności społeczności szkoły i gości wręczono ufundowany nowy sztandar szkoły oraz nadano uroczyście imię. Ufundowano także płaskorzeźbę w metaloplastyce wyobrażającą hetmana, autorstwa Mariana Preissa⁶¹.

Podobne wydarzenie miało miejsce w Reczu, gdzie z okazji dwudziestolecia istnienia Szkoły Podstawowej Kurator Okręgu Szkolnego w Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, Zbigniew Szyroki nadał 5 listopada 1965 r., na wniosek Wydziału Oświa-

⁶⁰ Rzeszowski 1964, 51, jednak w innej pracy: Rzeszowski 1965, 47 zaczyna się on w Pęczynie, a kończy po przejściu przez Kamień Pom. i Gryfice w Plotach.

⁶¹ AG w Stargardzie KS 1, bs.; AG w Stargardzie Strzyga 1985, 77–78.

Ryc. 8. Plakietka z rajdu „Szlakiem Zagończyków Czarnieckiego” z 1958 r. Wg Rzeszowski 1959, 40

ty i Kultury Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Choszcznie z 20 października 1965 r., imię hetmana S. Czarnieckiego. Uroczyste nadanie imienia w obecności przedstawicieli władz regionalnych, połączone z odsłonięciem tablicy na budynku i założeniem księgi pamiątkowej szkoły nastąpiło 13 listopada 1965 r.⁶² (ryc. 9 i 10).

W kolejnych latach w Stargardzie wracano nie raz do tej idei, m.in. w 1968 r. planowano, że Dni Stargardu będą posiadać wątek historyczny – właśnie inscenizację wjazdu Czarnieckiego do Stargardu. Lektury odwołujące się do pobytu hetmana na Pomorzu były też wybierane przez młodzież na konkursy czytelnicze, jak np. w 1968 r.⁶³

Z kolei w 1989 r. z okazji przygotowywania wystawy militariów w Bastei – obiekcie stargardzkiego muzeum – Ryszard Manna namalował obraz (136 cm × 402 cm) zatytułowany *Czarniecki pod Stargardem*. Obiekt wisiał przez wiele lat w holu Bastei, aż do jej gruntownego remontu⁶⁴ (ryc. 11).

Przywoływanie pamięci o hetmanie Czarnieckim miało również miejsce po przemianach politycznych 1989 r. Jednak nie miało ono już tak jednowymiarowego polskocentrycznego wyrazu. Dołączyły nowe rodzaje rozpowszechniania i wymiany wiedzy – portale i fora internetowe, które podobnie jak nowsze teksty naukowe⁶⁵,

⁶² ASP w Reczu, Pismo KOS: ASP w Reczu, KP XX; Statut Szkoły Podstawowej im. Stefana Czarnieckiego w Reczu.

⁶³ APS o. Stargard PPRNiUMiP S, 1618; 1590, 15.

⁶⁴ MAH, MS/S/704.

⁶⁵ Zob. cytowane wyżej prace Z. Szultki, E. Rymara, G. Brzustowicza.

Ryc. 9. Uroczystość nadania imienia patrona oraz odsłonięcia tablicy na budynku Szkoły Podstawowej im. Stefana Czarnieckiego w Reczu. Wg ASP w Reczu, KP XX, bs

Ryc. 10. Tablica na budynku Szkoły Podstawowej im. Stefana Czarnieckiego w Reczu. Fot. P. Migdalski

Ryc. 11. Obraz Ryszarda Manny „Czarniecki pod Stargardem”, 1989. Ze zbiorów MAH w Stargardzie

w przeciwieństwie do informacji publikowanych przed 1989 r., podkreślają zwłaszcza wielkie okrucieństwo wojsk Czarnieckiego⁶⁶.

Najlepszym przykładem tego nowego podejścia były przygotowania do uroczystości w Gryfinie. W 2006 r. na miejscowym forum internetowym pojawiła się informacja, że miasto szykuje się do obchodów w 2008 r. 350-lecia pobytu wojsk i hetmana w tym mieście w trakcie powrotu z Danii. Co istotne, w dyskusji internetowej podawano w wątpliwość nie tylko pobyt hetmana w Gryfinie i jego przeprawę tu przez Odrę, ale też fakt istnienia mostu w tym czasie pod miastem⁶⁷.

Burmistrz Henryk Piłat przygotowywał fetę na 30 listopada 2009 r. mimo dyskusji społecznej, gdyż przeciwko nadaniu imienia hetmana opowiedziała się 5 listopada w specjalnym liście do burmistrza również Gryfińska Rada Kultury, która o całej sprawie oficjalnie dowiedziała się już po opublikowaniu scenariusza uroczystości. Członkowie jej wskazywali na wątpliwości historyczne oraz postępowanie wojsk polskich na Pomorzu i Nowej Marchii⁶⁸. 16 listopada w Urzędzie Miasta i Gminy spotkali się burmistrz, radni oraz członkowie Gryfińskiej Rady Kultury. H. Piłat wskazywał, że inicjatywa ta spłynęła do niego od ks. Jana Zalewskiego⁶⁹, gryfinianina mieszkającego w Danii, który w międzyczasie zaangażował do akcji Kurię Metropolitalną Szczecińsko-Kamieńską w Szczecinie i Mieczysława Sawaryna, przewodniczącego Rady Miejskiej. Po dyskusji burmistrz wraz z członkami rady zdecydowali, że most pozostanie bez nazwy, a w kościele zawiśnie tablica (ryc. 12). Cała akcja społeczna i długie

Ryc. 12. Tablica upamiętniająca w kościele Narodzenia NMP w Gryfinie. Fot. P. Migdalski

⁶⁶ Zob. np. Jaszczyński; Pierwsza wyprawa Stefana Czarnieckiego na Pomorze Zachodnie 1657 r.

⁶⁷ *Hetman Czarniecki w Gryfinie!!!*.

⁶⁸ Ryss 2009a.

⁶⁹ Książdz Zalewski jest organizatorem wypraw – rajdów szlakiem hymnu, podczas których zwiedza się miejsca walk wojska polskich, organizowane są m.in. konkursy wiedzy o hetmanie. Zob. Zalewski.

dyskusje internetowe⁷⁰ były, według chojeńskiego publicysty Roberta Ryssa, dowodem dużej świadomości obywatelskiej mieszkańców Gryfina⁷¹.

W tym czasie tamtejszy regionalista, Marian Anklewicz w miejscowym tygodniku – „Ekspresie Gryfińskim” – opublikował tekst jednoznacznie wskazujący, że wracając z Danii w 1659 r. Czarniecki przekroczył Odrę w Gryfinie. Tekst ten powtórzył w 2009 r. w swojej antologii tekstów prasowych oraz raz jeszcze w specjalnie wydanej na uroczystość w 2009 r. broszurze, w której rozbudował go o przypisy i niewielkie uzupełnienia oraz załączył strukturę dywizji Czarnieckiego i fragment pamiętników Jana Chryzostoma Paska z wyprawy do Danii, a także ilustracje⁷². Na publikację tę zareagowała m.in. historyk z Uniwersytetu Szczecińskiego, Renata Gałaj-Dempniak, która zarzuciła M. Anklewiczowi posługiwanie się hipotezami zamiast faktami oraz wybiórcze cytowanie literatury i wskazała, że historia obroni się sama – bez upiększeń. Zauważyła też, że Czarniecki dla Rzeczypospolitej zdziałał dużo, czy można jednak doszukiwać się pozytywnych ocen w kontekście historii Gryfina?⁷³

Wreszcie 30 listopada 2009 r. zorganizowano uroczyste obchody 350. rocznicy przemarszu wojsk Stefana Czarnieckiego, które 7 października 1659 r. miały, wracając z Danii, przeprowić się przez Odrę pod Gryfinem. Uroczystość rozpoczęła się sesją Rady Miasta. Głos zabrali burmistrz H. Piłat, metropolita szczecińsko-kamieński arcybiskup Andrzej Dzięga, który ukazał Czarnieckiego jako gorliwego patriotę oraz specjalnie zaproszony emerytowany prof. Uniwersytetu Szczecińskiego, Edward Rymar, który z kolei wskazał, że w świetle dotychczas rozpoznanych źródeł trudno jest orzec, czy hetman był w Gryfinie, dodał jednak, że wojska Czarnieckiego zaopatrując się w prowiant niszczyły i łupili okoliczne osady. Z kolei ks. J. Zalewski dodał, że nastąpi ciąg dalszy dyskusji, gdyż jego parafianie odnaleźli w archiwach berlińskich kolejne materiały, które mogą wnieść nowe ustalenia⁷⁴. Następnie w kościele pw. Narodzenia NMP w Gryfinie abp A. Dzięga odprawił mszę św. w intencji chrześcijańskiej jedności narodów współczesnej Europy. Homilię wygłosił biskup Kopenhagi Czesław Kozon. Na końcu, przy hymnie polskim, poświęcono i odsłonięto tablicę upamiętniającą 350. rocznicę przemarszu wojsk hetmana Stefana Czarnieckiego⁷⁵.

Polityczne uwarunkowanie upamiętnienia wyrażone w sporze o lokalny czy narodowy pryzmat historii uwidoczniło się też w Stargardzie⁷⁶. Tu w toku przygotowań do ogólnopolskich obchodów 350. rocznicy wyprawy hetmana do Danii w połowie 2007 r. radny z Prawa i Sprawiedliwości Przemysław Bilewicz wystąpił z projektem utworzenia komitetu organizacyjnego obchodów 350. rocznicy pobytu Stefana Czarnieckiego w Stargardzie Szczecińskim w roku 2008. Uzasadnił to brakiem istnienia w mieście namacalnych

⁷⁰ W 2009 r. wywołano jeszcze na kanwie dyskusji o moście drugą dyskusję o pograniczu polsko-niemieckim i stereotypach – *Pogranicze polsko-niemieckie – przyjaźń, obojętność, wrogość*.

⁷¹ Ryss 2009b; Kordylasiński 2009.

⁷² Anklewicz 2009, 130–134; Anklewicz 2009.

⁷³ Zob. Gałaj-Dempniak 2010, 269–273.

⁷⁴ W kolejnych latach, m.in. w maju 2012 r. organizowane były przez ks. J. Zalewskiego spotkania, które miały udowodnić, że S. Czarniecki przejeżdżał przez Gryfino, zob. *Z biskupem na motorze przez miasto czyli... jak Czarniecki przez Gryfino*.

⁷⁵ *Uroczystości 350. rocznicy przeprawy Hetmana Stefana Czarnieckiego pod Gryfinem*; Kordylasiński 2009; Wójcik 2009.

⁷⁶ Mordasiewicz 2007. Dyskusję wokół tego projektu i jego losy szeroko omówił: Małecki 2010, 58–65.

dowodów polskości z czasów przynależności do Królestwa Polskiego oraz koniecznością wzmocnienia związku z Macierzą. Wskazywał też potrzebę uściślenia daty przejazdu hetmana przez miasto przez historyków. Wywiązała się dyskusja, w której prezydent Sławomir Pajor sugerował konsultację z historykami, zaś radny Sebastian Szwałik wskazał, że dowodzenie polskości Stargardu jest obecnie bezsensowne. Na podstawie dalszej dyskusji wnioski wycofano i skierowano go do prac w Komisji Społecznej oraz Komisji Oświaty, Kultury i Sportu⁷⁷. Pierwsza z nich zaaprobowała projekt uchwały w sprawie powołania komitetu 28 czerwca 2007 r.⁷⁸ Z kolei Komisja Oświaty, Kultury i Sportu obradowała 21 sierpnia 2007 r. Przewodnicząca odczytała informację od pracownika muzeum Marcina Majewskiego, który wskazywał na okrucieństwa wobec miejscowej ludności wojsk hetmańskich oraz na fakt, że Czarniecki przebywał tu rok wcześniej. W toku dyskusji padały też argumenty o konieczności uczczenia ważnej postaci oraz potrzebie utworzenia miejsca do składania wieńców i kwiatów. W głosowaniu komisja projekt odrzuciła⁷⁹; Rada Miasta powróciła do sprawy komitetu 28 sierpnia 2007 r. W dyskusji zwrócono uwagę na błąd, gdyż na podstawie materiału przygotowanego przez M. Majewskiego hetman był tu w 1657 r. Mimo to wnioskodawcy nadal naciskali, że konieczne jest wypromowanie miasta w ramach ogólnopolskich obchodów i konieczność podkreślania polskości Stargardu. W dyskusji padały argumenty mówiące o tym, że postać znana z hymnu oraz mająca ulicę w Stargardzie jest godna uczczenia, że styl prowadzenia walki przez hetmana był wówczas powszechny. Wnioskodawca pytał też czy przypadkiem nie będzie składany wniosek o zmianie nazwy ulicy Czarnieckiego na Eriki Steinbach. Po dyskusji w głosowaniu Rada Miasta nie podjęła uchwały o powołaniu komitetu⁸⁰. Ostatecznie władze miasta zdecydowały się jedynie na podstawie materiałów przechowywanych w muzeum w Stargardzie odtworzyć zdjętą w 1992 r. tablicę na Bramie Pyrzyckiej⁸¹.

Fascynacja niemieckimi dziejami Pomorza i całych ziem zachodnich Polski po 1989 r. oraz odejście od dominujących wcześniej wątków przypominających polskość przez wiele środowisk pasjonatów i regionalistów⁸² doprowadziły do zabrania głosu przez płk. Andrzeja Szutowicza. Postulował, by zamiast przypominać jak wielkie postaci, które negatywnie zapisały się w historii Polski, przekraczały Drawę w Barnimiu po tzw. polskim moście (Karol X Gustaw, Wielki Elektor Fryderyk Wilhelm) pojawiła się tam tablica z tekstem: *W tym miejscu we wrześniu 1657 roku, wojewoda ruski Stefan Czarniecki na czele czterotysięcznej polsko-tatarskiej jazdy przekroczył Drawę, by mścić i karać za hańbę i krzywdy Rzeczypospolitej*⁸³.

Zmiany w podejściu do hetmana-patrona widoczne są też w szkołach noszących jego imię. W Stargardzie szkołę podstawową po reformie edukacji w 1999 r. przemieniono na gimnazjum, które odziedziczyło jego imię. Kiedy w 2017 r. zlikwidowano

⁷⁷ AUM Stargard, Protokół IX/2007, 57–64.

⁷⁸ AUM Stargard, Protokół 11/2007, 7.

⁷⁹ AUM Stargard, Protokół 12/2007, 3–4, załącznik nr 3 i 4.

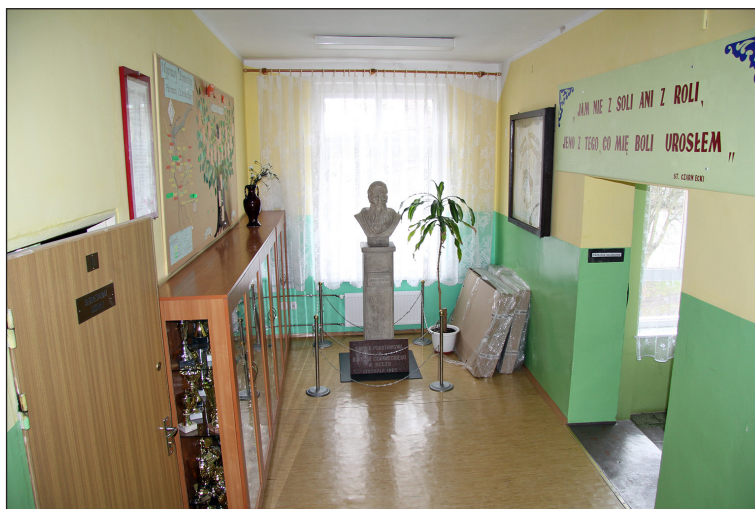
⁸⁰ AUM Stargard, Protokół X.2007, 46–55.

⁸¹ Korespondencja w sprawie tablicy pamiątkowej w: MAH, MS 2232/7/2008.

⁸² Migdałski 2012, 9–13; Migdałski 2013, 4–10; Nowak 2014, 5–14.

⁸³ Szutowicz 2009, 8–11, art. dostępny także w Internecie, na: <http://poszukiwania.pl/barnimie-na-szlaku-wielkiej-historii.html>.

gimnazja i placówka stała się na powrót Szkołą Podstawową, ale z nr 9, imię jej odeszło w zapomnienie⁸⁴. W liceum w Szczecinie organizowane są, podobnie jak w wielu innych placówkach, dni patrona, najczęściej jednak w postaci gazetki szkolnej, quizu w klasach oraz ustawieniu kwiatów przy popiersiu hetmana. Najbardziej pamięć S. Czarnieckiego żywa jest w szkole w Reczu. Istnieją tam dwie izby pamięci związane z patronem, jego wyprawami pomorskimi i historią szkoły (ryc. 13). W jednej z nich stoi na postumen-

Ryc. 13. Izba pamięci patrona szkoły w Szkole Podstawowej im. Stefana Czarnieckiego w Reczu. Fot. P. Migdalski

Ryc. 14. Wystawa prac uczniów przygotowana na Dzień Patrona w Szkole Podstawowej im. Stefana Czarnieckiego w Reczu. Fot. P. Migdalski

⁸⁴ Historia szkoły.

cie popiersie patrona wykonane przez poznańskiego artystę J. Nowaka oraz znajduje się drzewo genealogiczne hetmana i mapa jego wypraw pomorskich z lat 1657–1659. Także coroczne dni patrona obchodzone są bardziej uroczyście, a uczniowie wykonują prace plastyczne związane z hetmanem (ryc. 14). Szkoła bierze też udział we współcześnie organizowanym ogólnopolskim konkursie szkół noszących imię S. Czarnieckiego pt. „Hetmany”⁸⁵.

W zapomnienie odchodzą legendy bądź są zastępowane przez te bardziej związane z daną miejscowością, jak choćby w Choszcznie. W trakcie wspomnianych wyżej uroczystości 700-lecia miasta w 1984 r. wzniesiono koło kościoła rzeźbę legendarnego eponima miasta – Choszcza, którą usunięto w 2008 r., zastąpił ją pomnik Jana Pawła II. W 2021 r. w mieście ustawiono nową drewnianą figurę⁸⁶. W 1999 r. choszczeńscy historycy bracia Brzustowiczowie wydali zbiór lokalnych legend, w którym przypomnieli opowieść o Choszczu. Wskazali przy tym, że dawni mieszkańcy miasta nazywali lipę Czarnieckiego lipą Siedmiu Braci. W 2005 r. Grzegorz J. Brzustowicz sprzeciwił się w ogóle tezie o przemarszu Czarnieckiego przez Choszczno, a w związku z tym używaniu hetmańskiej nazwy drzewa⁸⁷, która po podpaleniu lipy praktycznie przestała być stosowana⁸⁸. W 2015 r. na oficjalnej stronie miasta można było nawet znaleźć informację, że nazwa Czarnieckiego jest nieprawidłowa⁸⁹. Na obecnej (2024 r.) wskazane jest, że drzewo ma te dwie nazwy⁹⁰.

Zakończenie

Wykreowana po II wojnie światowej, a zwłaszcza po 1956 r. legenda wypraw S. Czarnieckiego na Pomorze⁹¹ doskonale wpasowywała się w szerszy system polityki pamięci propagowanej na ziemiach włączonych do Polski w 1945 r. i związanych z mitem Ziem Odzyskanych⁹². Ich celem było oswojenie nowoprzybyłych tu polskich mieszkańców z obcym dla nich krajem i jego przeszłością. Do działań tych, jeszcze zanim ucichły działania wojenne, włączali się politycy wszystkich opcji, działacze społeczni i kulturalni, krajoznawcy, naukowcy i kler. Idea zachodnia okazała się ważniejsza niż system polityczny, a cele narodowe i ogólnopństwowe zdominowały cele klasowe i partyjne⁹³. Szczególnie miejsce przypadło jednak historykom, których rolą było – jak pisał po latach Ge-

⁸⁵ Za informacje oraz udostępnienie materiałów archiwalnych szkoły dziękuję dyrektor Szkoły Podstawowej w Reczu p. Barbarze Pokorskiej i p. Dariuszowi Okoniowi z VI Liceum Ogólnokształcącego w Szczecinie. Konkurs „Hetmany” skierowany jest dla uczniów szkół podstawowych i szkół średnich, jest organizowany przez XLVI Liceum Ogólnokształcące im. Stefana Czarnieckiego w Warszawie.

⁸⁶ Krawiec 2021.

⁸⁷ Brzustowicz 1999, 3–5; Brzustowicz, Brzustowicz 1999, 28–37; Brzustowicz 2005, 92.

⁸⁸ Za informacje dziękuję p. dr. Grzegorzowi J. Brzustowiczowi oraz p. Katarzynie Tryzno.

⁸⁹ Warto zobaczyć, w: Lipa Siedmiu Braci, [dostęp: 15.02.2015] <<http://www.choszczno.pl/content/blogsection/16/123/>>.

⁹⁰ Zwiedzanie, Choszczno bohater regionu.

⁹¹ Legenda wpasowywała się w legendę S. Czarnieckiego z rejonu Chojnic i Człuchowa reprezentowaną m.in. przez opowieść o Michałku – przywódcy chłopskiego ruchu oporu mianowanego przez Czarnieckiego rotmistrzem. O tym bojuwniku wspominają liczne utwory literackie zob.: Nowak 1975, 632–633.

⁹² Na temat mitu tzw. Ziem Odzyskanych zob. np. Strauchold 2003; O pojęciu Ziem Odzyskanych zob.: Jasiński 2006, 15–25; Mazur 2006, 27–44; Wawrzyniak 2006, 300–309.

⁹³ Madajczyk 1997, 15–36.

rard Labuda – *pomóc ludziom, którzy przyszedli [na te ziemie]. Żeby poczuli się zakorzenieni, u siebie. Żeby zobaczyli za sobą pewne dziedzictwo przeszłości*⁹⁴. Zatem część historyków, zwłaszcza regionalistów, bardziej ulegających oficjalnej propagandzie, tropiła gorliwie owe związki z Polską, zapominając że kraina ta przez pięćset z górą lat była niemiecka⁹⁵.

Przykład kreowania pamięci o wyprawach Czarnieckiego na Pomorzu Zachodnim ukazuje świetnie, że równie ważną rolę, choć jeszcze niezbadaną i niedocenianą, spełnili krajoznawcy. To oni pierwsi przekazywali mieszkającym tu polskim osadnikom oraz turystom informacje o przeszłości tej krainy, współtworzyli nazwy, pisali i spolszczali legendy⁹⁶, wytyczali szlaki, publikowali pierwsze popularne przewodniki i kompendia wiedzy⁹⁷. Ich zaangażowanie w tej kwestii jest wciąż zbyt słabo doceniane w historiografii dotyczącej osławiania przestrzeni kulturowej ziem zachodnich. Brakuje też, mimo kilku podejmowanych prób, monografii ruchu krajoznawczego na Pomorzu i ziemiach zachodnich, a także biografii zaangażowanych krajoznawców, spośród których z podwórka pomorskiego trzeba wymienić Cz. Piskorskiego⁹⁸, S. Grońskiego i S. Rzeszowskiego⁹⁹. To właśnie dzięki ich poczuciu misji, pasji i konsekwencji informacje o rocznicy oraz inicjatywa obchodów rozeszła się szerokim echem na Pomorzu, a w konsekwencji wydarzenia sprzed 300 lat zostały upamiętnione.

Okres największego rozkwitu legendy – rok 1957 r. – jest nie tylko szczególny ze względu na okrągłą rocznicę wyprawy hetmana, ale przede wszystkim na okres odwilży po okresie stalinowskim w Polsce. Poczucie wolności, które nastąpiło po październiku 1956 r. i przejęciu władzy przez Władysława Gomułkę, zaowocowało szeregiem oddolnych inicjatyw¹⁰⁰. O tym, że jest to wielki przełom zdawali sobie z tego sprawę już ówcześni obserwatorzy¹⁰¹. Jeden z nich, autor sprawozdania z upamiętnień w Nowogardzie, Stargardzie i Mieszkowicach – Tadeusz Grabowski – podkreślił wówczas, że dotychczas niewykorzystana energia i entuzjazm wyzwoliły w obecnej chwili szereg działań społecznych. Zwrócenie ich ku polskim narodowym tradycjom regionu uważał on za dowód budzenia świadomości historycznej Pomorza i powstawania więzi duchowej z nim społeczeństwa polskiego, a co za tym idzie ustępowania nastroju niepewności i tymczasowości¹⁰². S. Czarniecki zatem *był* – jak wskazał A. Małecki – *dla stargardzian emocjonalnie ważnym symbolem destalinizacji, w płaszczyźnie topograficzno-*

⁹⁴ Labuda 2000, 488.

⁹⁵ Rymar 2000, 26.

⁹⁶ Spośród wielu przykładów takich tworzonych wówczas legend, mających na celu ukazać polskie korzenie Pomorza wskaże tu podanie o założeniu Mieszkowic przez pierwszego historycznego władcę Polski Mieszka I – zob. Migdalski 2007, 24; Migdalski 2010, 70–71.

⁹⁷ Dla Puszczy Bukowej zob. moje uwagi: Migdalski 2021, 18–20.

⁹⁸ Mimo kilku artykułów wspomnieniowych, wystawy zorganizowanej przez Książnicę Pomorską pt. *Czesław Piskorski (1915–1987). Pionier polskiego krajoznawstwa na Pomorzu Zachodnim* oraz paru prac magisterskich wciąż czeka na swego monografistę.

⁹⁹ Podobnie także działalność S. Rzeszowskiego orzeczenie poza kilkoma tekstami wspomnieniowymi oraz wielokrotnym podkreśleniem jeszcze za życia jego wielkiej roli w promowaniu przeszłości regionu nowogardzkiego, także jako wydawcy – zob. APS o. Międzyzdroje, TMZN, 1, 25; APS o. Międzyzdroje, TMZN, 2, 32–36; APTTK w Szczecinie, Protokoły od roku 1950 do roku 1956, 2 (w opracowaniu); Grabowski 1957, 4; Wójcik 1971, 225–226.

¹⁰⁰ Por. G. Strauchold 2003, 400 i n.

¹⁰¹ Por. zadania stawiane przed Radą Narodową w Stargardzie – APS o. Stargard PMRN S, 9, 57.

¹⁰² Grabowski 1957, 99.

*symbolicznej dopełniając swym nazwiskiem wyzwalenie Stargardu z ideologicznego zniewolenia*¹⁰³. W późniejszym okresie wracano do pamięci o wyprawach hetmana już tylko okazjonalnie. Wyszukiwanie polskich wątków w historii Pomorza, charakterystyczne dla mitu Ziem Odzyskanych, bazującego z kolei na polskiej myśli zachodniej (wykreowanej u schyłku XIX w. w środowisku endeckim i przejętej w 1945 r. przez komunistów¹⁰⁴), było charakterystyczne aż do końca istnienia Polski Ludowej. Jak konstatuje E. Włodarczyk wątki te są widoczne nawet dziś¹⁰⁵, choć, tak jak wyprawy S. Czarnieckiego – były zaledwie epizodyczne¹⁰⁶. Z biegiem lat siła tych legend i propolski ich charakter słabł. Po 1989 r. zastąpiły je nawet pewne przejawy zachwyty nad niemiecką czy pruską przeszłością¹⁰⁷. Intrygujący jest tu natomiast fakt wykorzystywania dawnych mitów i związanych z nimi uczuć patriotycznych, popularyzowanych przez propagandę komunistyczną i utożsamionych przez dużą część społeczeństwa za „komunistyczne”, w obecnej polityce przez ugrupowania prawicowe, a nawet niektórych hierarchów kościoła katolickiego. Działo się to jednak jedynie w okresie rocznicowym i jak zbyt późno sobie o tym przypomniało, tak szybko o tym zapomniano, a wątek Czarnieckiego zszedł z areny debaty publicznej. Toczono dyskusje, zwłaszcza internetowe pokazują na problem rywalizacji pamięci centralnej – warszawskiej, odgórznej – z pamięcią lokalną, czy regionalną, a tym samym na poziom edukacji i świadomości regionalnej oraz poczuciu odpowiedzialności za przestrzeń publiczną w której się żyje.

Wydaje się, że na tle ogólnopolskim, zwłaszcza odnośnie tzw. ziem dawnych, czyli przed 1939 r. pozostających w granicach Rzeczypospolitej, sytuacja pomorska była wyjątkowa. Wpływ na nią miały odwilż popaździernikowa, okrągła rocznica wyprawy Czarnieckiego, a także potrzeba wylawiania każdego śladu polskości. Pomorze Zachodnie do 1945 r. znajdowało się w zasadzie poza polskim zainteresowaniem, stąd też o wyprawach Czarnieckiego na to terytorium wiedzieli wcześniej jedynie nieliczni. Inaczej było na ziemiach dawnej Polski, kiedy w okresie oświecenia, a zwłaszcza pod zaborami postać hetmana urosła do rangi modelowego bohatera walczącego o wolność ojczyzny. W przestrzeni publicznej trwałych upamiętnień było stosunkowo niewiele i należały one raczej do sfery lokalnej, dotyczącej głównie miejsc, z którymi był związany, jak Tykocin, gdzie pomnik hetmana wzniosł wnuk Jan Klemens Branicki w 1763 r. Najważniejszymi nośnikami wiedzy o wodzu były głównie wspomniane na początku Mazurek Dąbrowskiego, literatura z „Potopem” na czele oraz malarstwo. Sytuacji tej zasadniczo nie zmienił rok 1945, ani 1989, gdyż pamięć o wielkim wodzu nadal była promowana głównie w miejscach, z którymi był związany np. Czarnca, gdzie w 1999 r. wzniesiono pomnik hetmana, w 2014 r. powstało mu poświęcone Centrum Edukacji i Kultury i działa Towarzystwo Pamięci Hetmana Stefana Czarnieckiego, także Warka, gdzie w 2013 r. wzniesiono pomnik konny oraz w szkołach noszących jego imię¹⁰⁸.

¹⁰³ Małecki 2010, 59.

¹⁰⁴ Madajczyk 1997, 15–36.

¹⁰⁵ Włodarczyk 2008, 217–222.

¹⁰⁶ Tak Rymar 2000, 26–27.

¹⁰⁷ Zob. wyżej przyp. 83.

¹⁰⁸ Zob. m.in. Stefan Czarniecki (1599–1665); Stefan Czarniecki jako bohater literacki.

Podobnie w ogólnopolskiej narracji w XXI w. pojawiły się pewne kontrowersje co do działalności hetmana¹⁰⁹, nie wpłynęły one jednak zasadniczo na zmianę spojrzenia na Czarnieckiego.

Aneks – napisy na tablicach pamiątkowych

1. Tablica odsłonięta we wrześniu 1957 r. na Bramie Pyrzyckiej w Stargardzie:
1657 – 1957

W 300-NĄ ROCZNICĘ POBYTU WOJSK
HETMANA STEFANA CZARNECKIEGO
NA ZIEMI STARGARDZKIEJ –
SPOŁECZEŃSTWO

2. Tablica odsłonięta w grudniu 1957 r. na fragmencie umocnień Szczecina przy obecnej ul. Podgórznej:

1657 – 1957
W TRZECHSETNĄ ROCZNICĘ
WALK WOJSK HETMANA
STEFANA
CZARNECKIEGO
NA ZIEMI SZCZECIŃSKIEJ
SPOŁECZEŃSTWO
POMORZA ZACHODNIEGO

3. Tablica odsłonięta w 1958 r. na budynku obecnego VI Liceum Ogólnokształcącego w Szczecinie:

1599 1665
W 300 ROCZNICĘ
ZWYCIĘSKIEGO PRZEMARSZU
WOJSK
STEFANA CZARNECKIEGO
PRZEZ ZIEMIĘ SZCZECIŃSKĄ
SZKOLE TEJ NADANO NAZWĘ
JEGO IMIENIA

RADA PEDAGOGICZNA
I KOMITET RODZICIELSKI
SZCZECIN DNIA 17 MAJA 1958

¹⁰⁹ Por. Stefan Czarniecki – bohater narodowy, krwawy dowódca i... pazerny hetman; Stefan Czarniecki – kontrowersyjny bohater Mazurka Dąbrowskiego.

4. Tablica na budynku szkoły podstawowej w Reczu w 1965 r.:

SZKOŁA
 PODSTAWOWA
 IM. STEFANA CZARNIECKIEGO
 W RECZU
 LISTOPAD 1965¹¹⁰

5. Tablica w kościele Narodzenia NMP w Gryfinie:

JAK CZARNIECKI DO POZNANIA
 PO SZWEDZKIM ZABORZE,
 DLA OJCZYZNY RATOWANIA
 WRÓCIM SIĘ PRZEZ MORZE.
 (Z HYMNU PAŃSTWOWEGO)

DNIA 7 PAŹDZIERNIKA ROKU PAŃSKIEGO 1659 ZIEMIĘ GRYFIŃSKĄ,
 ZE SWOIM WOJSKIEM, PRZESZEDŁ WOJEWODA STEFAN CZARNIECKI,
 PÓŹNIEJSZY HETMAN POLNY KORONNY RZECZYPOSPOLITEJ OBOJGA
 NARODÓW, POWRACAJĄCY ZE ZWYCIĘSKIEJ WYPRAWY DO DANII PRZE-
 CIWKO WOJSKOM KRÓLA SZWEDZKIEGO KAROLA X GUSTAWA, GDZIE
 WSŁAWIŁ SIĘ . ZWYCIĘSKIM SZTURMEM NA TWIERDZĘ KOLDYNGĘ
 I BRAWUROWĄ PRZEPRAWĄ PODLEGŁEJ MU DYWIZJI NA WYSPĘ ALS –
 DLA OJCZYZNY RATOWANIA

W 350. ROCZNICĘ PRZEPRAWY STEFANA CZARNIECKIEGO PRZEZ
 ODRE, NA WIECZNĄ RZECZY PAMIĄTKĘ –
 SPOŁECZEŃSTWO ZIEMI GRYFIŃSKIEJ

GRYFINO, 30 LISTOPADA 2009 ROKU

Bibliografia

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN)

Towarzystwo Rozwoju Ziem Zachodnich Rada Naczelna (TRZZRN)

- 592 I Tydzień Ziem Zachodnich. Udział komórek organizacyjnych w obcho-
 dach. Sprawozdania, uwagi, wycinki prasowe, korespondencja.
 592 I Tydzień Ziem Zachodnich w świetle prasy. Wycinki prasowe, plakaty, kore-
 spondencja.

¹¹⁰ Treść drugiej tablicy, obecnie znajdującej się w izbie tradycji patrona szkoły:

SZKOŁA PODSTAWOWA
 IM.
 STEFANA CZARNIECKIEGO
 W RECZU
 LISTOPAD 1965

Archiwum Gimnazjum nr 1 im. Hetmana Stefana Czarnieckiego w Stargardzie Szczecińskim (AG w Stargardzie)

Strzyga 1985. Działalność szkoły podstawowej nr 1 im. Hetmana Stefana Czarnieckiego w Stargardzie Szczecińskim w latach 1945–1984. Szczecin [msp.].

KS 1 – Małecki W. (oprac.). 1945–1968. Kronika Szkoły.

Archiwum Hufca ZHP Trzcianka (AZHP Trzcianka)

Rozkaz Nr 4/57 z dn. 21 marca 1957 r.

Archiwum Państwowe w Szczecinie (APS)

Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze Zarząd Okręgu w Szczecinie (PTTK ZOS)

96 Protokoły posiedzeń zarządu Klubu Żeglarskiego PTTK w Szczecinie (IV 1957–II 1959). 1957–1959.

97 Koła Przewodników: Świnoujście, Stargard, Kamień Pomorski. 1964–1966.

108 Wojewódzki Komitet Kultury Fizycznej i Turystyki w Szczecinie. 1961–1963.

139 Plan finansowo-techniczny Domu Turysty PTTK w Szczecinie na 1961 rok. 1961.

144 Plan budżetowy Zarządu Okręgu na 1963 rok wraz z korektami. Plan zatrudnienia i bezosobowego funduszu płac na 1963 r. 1963–1964.

Urząd Wojewódzki Szczeciński (UWS)

4949 Przemianowanie ulic w miastach Pomorza Zachodniego oraz ustalenie nazw polskich dla miast według wytycznych Instytutu Zachodniego. 1945.

Archiwum Państwowe w Szczecinie, Oddział w Międzyzdrojach (APS o. Międzyzdroje)

Prezydium Powiatowej Rady Narodowej i Urząd Powiatowy w Nowogardzie (PPRNiUP N)

554 Programy audycji radiowęzła w Nowogardzie. 1954.

Towarzystwo Miłośników Ziemi Nowogardzkiej w Nowogardzie (TMZN)

1 Protokoły posiedzeń, sprawozdania i uchwały Rady Towarzystwa i Prezydium Rady. 1964–1972.

2 I Sejmik Towarzystwa Miłośników Ziemi Nowogardzkiej. 1964.

Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Nowogardzie (PMRN N)

10 Protokoły sesji Miejskiej Rady Narodowej nr II-VIII. 1957.

Archiwum Państwowe w Szczecinie, Oddział w Stargardzie (APS o. Stargard)

Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Stargardzie (PMRN S)

9 Protokół Sesji Miejskiej Rady Narodowej 1–8 (28.02.-30.11.1957). 1957.

Prezydium Powiatowej Rady Narodowej i Urząd Miasta i Powiatu w Stargardzie Szczecińskim (PPRNiUMiP S)

1590 Organizacja konkursów i imprez szkolnych. 1967–1968.

1618 Sprawozdanie z przebiegu Dni Stargardu. 1967.

Archiwum Pracowni PTTK w Szczecinie (APTTK w Szczecinie)

Protokoły od roku 1950 do roku 1956.

Archiwum Szkoły Podstawowej im. Stefana Czarnieckiego w Reczu (ASP w Reczu)

Pismo KOS – Pismo Kuratorium Okręgu Szkolnego PWRN z dn. 5 listopada 1965 r., nr KOS.606-24/65.

KP XX – Księga Pamiątkowa z okazji XX-lecia Szkoły Podstawowej w Reczu, założona dnia 13.11.1965 r.

Archiwum VI Liceum Ogólnokształcącego im. St. Czarnieckiego w Szczecinie (A VI LO w Szczecinie)

KSPiLO w Szczecinie – Kronika Szkoły Podstawowej i Liceum Ogólnokształcącego im. St. Czarnieckiego w Szczecinie.

Archiwum Urzędu Miejskiego w Stargardzie (AUM Stargard)

Protokół IX/2007 – Protokół Nr IX/2007 sesji Rady Miejskiej w Stargardzie Szczecińskim odbytej w dniu 27 czerwca 2007 r.

Protokół 11/2007 – Protokół nr 11/2007 z posiedzenia Komisji Społecznej Rady Miejskiej w Stargardzie Szczecińskim w dniu 21 sierpnia 2007 r., s. 7.

Protokół 12/2007 – Protokół nr 12/2007 z posiedzenia Komisji Oświaty, Kultury i Sportu Rady Miejskiej w Stargardzie Szczecińskim odbytego w dniu 21 sierpnia 2007 roku.

Protokół X.2007 – Protokół Nr X.2007 sesji rady Miejskiej w Stargardzie Szczecińskim odbytej w dniu 28 sierpnia 2007 r., tamże, s. 46–55.

Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Szczecinie (AWUOZ w Szczecinie)

Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa (KZ)

Brama Pyrzycka, Stargard Szczeciński.

II 213 Stargard Szczeciński – zabytki nieruchome, Miasto, Dom Klecanów, Odwach, Brama Wałowa, Arsenał, Spichlerz nad Iną, Baszta Mariacka, Białogłówka, Brama Młyńska, Pyrzycka, Baszta Morze Czerwona, Mury, Kościół Mariacki, Apteka, Drukarnia. 1948–1978.

Archiwum Zarządu Oddziału PTTK w Stargardzie (APTTK w Stargardzie)

Pisma PTTK – Jabłonka I. (oprac.). Najstarsze pisma PTK – PTTK zebrane podczas przygotowań do 50-lecia PTK – PTTK na Ziemi Stargardzkiej.

Kronika PTTK Stargard – Kronika Koła Przewodników PTTK Oddz. Miejskiego Stargard.

Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Stargardzie (MAH)

MS/H/3442 Poczłówka.

MS/S/704 Ryszard Manna „Czarniecki pod Stargardem”, 1989 r.

MS 2232/7/2008 Korespondencja w sprawie tablicy pamiątkowej.

LITERATURA

- 300-rocznica... 1957. 300-rocznica pobytu Stefana Czarnieckiego w Szczecinie. *Głos Szczeciński*, 27 sierpień 1957.
- A.W. 1958. Szczecińska Szkoła nr 6 otrzyma imię Stefana Czarnieckiego. *Kurier Szczeciński* 115, 16 maja 1958.
- Adamczak A. [Brw]. Szlaki turystyczne województwa szczecińskiego. Informator. Szczecin.
- Ankiewicz M. 2009a. Jak Czarniecki do Poznania... przez Gryfino szedł. W: M. Ankiewicz (red.), *Tajemnice gryfińskiej historii*. Gryfino, 130–129.
- Ankiewicz M. 2009b. Stefan Czarniecki w Gryfinie. Epizod wyprawy duńskiej 1658–59. Gryfino.
- Białecki T. 2000. Wzgórze Hetmańskie. W: T. Białecki (red.), *Encyklopedia Szczecina 2*. Szczecin, 662.
- Białecki T., Turek-Kwiatkowska L. 1991. *Szczecin stary i nowy*. Szczecin.
- Brzustowicz B.W., Brzustowicz G.J. 1999. *W krainie Choszcza. Legendy i podania do dziejów Choszczna i okolic*. Choszczno.
- Brzustowicz G.J. 1999a. Choszczeńskie itinerarium, cz.1: Lipa i Czarniecki. *Choszczeński Rocznik Kulturalny. Przekaz Czwarty* (4), 3–5.
- Brzustowicz G.J. 1999b. Kościół w Barnimiu. *Na Bożej Wodzie. Gazeta Barnimia* 7 (2), 3; przedruk w: *Ziemia Drawieńska* 6 (1999), 2.
- Brzustowicz G.J. 2003. *Czasy Wedłów. Historia Drawna i Tuczna w czasach rodu von Wedel (do połowy XIX wieku)*. Choszczno.
- Brzustowicz G.J. 2005. Choszczno jakiego nie znacie. t. 2: Reformacja i wojny. Historia miasta w latach 1536–1815. Choszczno.
- Brzustowicz G.J. 2008. *Recz nad Iną od lokacji do rozkwitu w XVII wieku*. Choszczno.
- Buczyński J. 1966. *Choszczno i okolice*. Warszawa.
- Bursewicz Sz. 2003. Nazwy Szczecińskich ulic 1945–2004. Część pierwsza do roku 1956. *Kronika Szczecina* 22, 119–152.
- Bursewicz Sz. 2004. Nazwy szczecińskich ulic 1945–2004. Część druga 1957–1991. *Kronika Szczecina* 23, 81–112.
- Chlebem i solą...* 1957. Chlebem i solą witał Nowogard ułanów Dąbrowskiego. *Głos Szczeciński* 136, 10 czerwiec 1957, 1.
- Czapliński W. 1949. Wyprawa Czarnieckiego na Pomorze w r. 1657. *Roczniki Historyczne* 18, 135–149.
- Dopierała B. 1970. *Chlebem i solą witał Nowogard ułanów Dąbrowskiego*. Poznań.
- Dziś w Stargardzie...* Dziś w Stargardzie uroczysta sesja MRN z okazji 300-rocznicy pobytu wojsk hetmana Czarnieckiego. *Kurier Szczeciński* 226, 22–23 września 1957, 4.

- Gałaj-Dempniak R. 2010. Nemini vox denegaganda. Refleksje nad lokalną historią. *Rocznik Chojeński* 2, 269–273.
- Golczewski K. (red.) 1971. *Z dziejów ziemi nowogardzkiej*. Poznań–Szczecin.
- Grabowski T. 1957. Rocznice historyczne. *Szczecin* 1 (3), 99–102.
- Gustowski L. 1946. *Polska a Pomorze Odrzańskie*. Warszawa.
- Jasiński J. 2006. Kwestia pojęcia Ziemie Odzyskane. W: A. Sakson (red.), *Ziemie Odzyskane / Ziemie Zachodnie i Północne 1945–2005. 60 lat w granicach państwa polskiego*. Poznań, 15–25.
- Kołosowski P. (red.) 2005. *Dzieje Gryfina i okolic*. Gryfino.
- Kosacki J.M., Krępa J. 2003. Nowogard – kraina legend. *Wędrowiec Zachodniopomorski* 2.
- Kosacki J.M., Kucharski B. 2001. *Pomorze Zachodnie i Środkowe*. Warszawa.
- Kozakowska J. 2012. *Pomniki, akcenty rzeźbiarskie, tablice pamiątkowe Szczecina*. Szczecin.
- Kula M. 2002. *Nośniki pamięci historycznej*. Warszawa.
- Labuda G. (red.) 1985. *Dzieje Szczecina* 2. Warszawa–Poznań.
- Labuda G. (red.) 2003. *Historia Pomorza*, t. II: do roku 1815, cz. 3: *Pomorze Zachodnie w latach 1648–1815*. Poznań.
- Labuda G. 2000. Jestem Kaszubą w Poznaniu. W: G. Labuda (red.), *Zapiski kaszubskie, pomorskie i morskie. Wybór pism*. Gdańsk, 484–491.
- Lesiński H. 1961. *Dzieje Pomorza Zachodniego w wypisach*. Szczecin.
- Lesiński H. 1969. Zarys dziejów Stargardu od XIII do końca XVIII w. W: B. Dopierała (red.), *Z dziejów ziemi stargardzkiej*. Poznań, 99–124.
- Madajczyk P. 1997. Polska myśl zachodnia w polityce komunistów polskich. *Przegląd Zachodni* 3, 15–36.
- Małecki A. 2010. „Kompromis w sprawie hetmana” a „wygnanie do Stargardu”. Walka o lokalną tożsamość między „wspólnym dziedzictwem” a „wschodnią pamięcią” w Stargardzie po 1989 r. W: M. Kujawska, I. Skórzyńska (red.), *Doświadczenie i pamięć. Europa Środkowo-Wschodnia między przestrzenią doświadczenia i horyzontem oczekiwań*. Poznań, 55–100.
- Mazur Z. 2006. O legitymizowaniu przynależności Ziem Zachodnich i Północnych do Polski. W: A. Sakson (red.), *Ziemie Odzyskane / Ziemie Zachodnie i Północne 1945–2005. 60 lat w granicach państwa polskiego*. Poznań, 27–44.
- Migdalski P. 2007. „...w tej strażnicy Rzeczypospolitej”. *Rejon Pamięci Narodowej Cedynia – Gozdowice – Siekierki*. Szczecin–Poznań.
- Migdalski P. 2010. Nazwy jako środek kreowania mitu Ziem Odzyskanych na przykładzie Rejonu Pamięci Narodowej Cedynia-Gozdowice-Siekierki. W: J. Nowosielska-Sobel, G. Strauchold, W. Kucharski (red.), *Nazwa dokumentem przeszłości regionu. Spotkania Dolnośląskie V*. Wrocław, 65–82.

- Migdalski P. 2012. Wstęp / Vorwort. W: P. Migdalski (red.), *Paul Tillich – teolog pogranicza. Śladami wielkiego myśliciela po Nowej Marchii. Trzczańsko-Zdrój – Chojna – Przyjezierze / Paul Tillich – Theologe auf der Grenze. Auf den Spuren des großen Denkers in der Neumark*. Chojna, 8–19.
- Migdalski P. 2013. (Od)budujmy Pomorze. O potrzebie pomorskiej tożsamości i edukacji regionalnej. *Refleksje. Zachodniopomorski Dwumiesięcznik Oświatowy* wrzesień–październik, 8–13 (zamiast: Bauen wir Pommern (wieder) auf. Über bedürfnis der pommerschen Identität und Regionalbildung. *Refleksje. Westpommersche Zeitschrift für Pädagogen* September/Oktober 2013, 4–10).
- Migdalski P. 2015. Das Gedenken an die Pommernzüge des Hetmans Stefan Czarniecki. W: R. Oldach, T.W. Friis (Hrsg.), *Staat – Militär – Gesellschaft. Festschrift für Jens E. Olesen zum 65. Geburtstag*. Greifswald, 387–408.
- Migdalski P. 2021. Puszcza Bukowa jako przestrzeń kultury. W: P. Migdalski (red.), *Puszcza Bukowa. Między kulturą a naturą*, część I. Wrocław, 9–26.
- Mitkowski J. 1946. *Pomorze Zachodnie w stosunku do Polski*. Poznań.
- Mityk J., Niemierowska H. 1969. Turystyka w powiecie stargardzkim. W: B. Dopierała (red.), *Z dziejów ziemi stargardzkiej*. Poznań, 395–413.
- Musekamp J. 2005. *Zwischen Stettin und Szczecin. Metamorphosen einer Stadt von 1945 bis 2005*. Wiesbaden.
- Niemierowski W. 1960. Sprawozdanie z działalności muzeum w Stargardzie za 1960 r. *Materiały Zachodniopomorskie* 6, 744–745.
- Nowak E.B. 2014. Regionalizm. Dyskusja redakcyjna. *Przegląd Uniwersytecki*, 1–3, 5–14.
- Nowak T. 1975. Michałko (poł. XVII w.). W: E. Rostworowski (red.), *Polski Słownik Biograficzny XX*. Wrocław, 632–633.
- Nowogard wita...* 1957. Nowogard wita chlebem i solą wojsko Dąbrowskiego. *Głos Szczeciński* 137, 11 czerwiec 1957, 3.
- O mężna legijo...* 1957. O mężna legijo! – tymi słowy kasztelan Nowogardu powitał w sobotę „wojsko Dąbrowskiego”. *Kurier Szczeciński* 137, 11 czerwca 1957, 3.
- Pamiętkowa tablica...* 1957. Pamiętkowa tablica. *Kurier Szczeciński* 284, 29 listopad 1957, 2.
- Piskorski Cz. 1966. *Województwo Szczecińskie. Przewodnik*. Warszawa.
- Piskorski Cz. 1968. Brama Pyrzycka (zabytkowa siedziba Oddziału PTTK w Stargardzie Szczecińskim). *Ziemia*, 206–209.
- Piskorski Cz. 1988. *Ziemia Choszczeńska. Recz-Drawno-Bierzwnik*. Warszawa.
- Rajewski Z. 1945. Nazwy ulic w miastach zachodnich. *Polska Zachodnia*. 16–18.11.1945. 8.
- Rok rocznic...* 1957. Rok rocznic. 1957. *Novogardia* 3, 1.
- Romanow Z. 2002. *Kreowanie „polityki pamięci” na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–2000*. Zeszyty Instytutu Zachodniego 24. Poznań.

- Rymar E. 1986. Pierwsza wyprawa Stefana Czarnieckiego na Pomorze Zachodnie (1657 r.). *Mówią Wieki* 5, 10–15.
- Rymar E. 2000. Dziedzictwo piśmiennicze księstwa Gryfitów ze szczególnym uwzględnieniem obszaru państwa polskiego. *Bibliotekarz Zachodniopomorski* 41(4), 5–32.
- Rymar E. 2001. Obecność żołnierza polskiego na Pomorzu Zachodnim od połowy XII wieku do drugiej wojny światowej. W: K. Kozłowski, A. Wojtaszak (red.), *Żołnierz polski na Pomorzu Zachodnim X–XX wiek*. Szczecin, 107–110.
- Rymar E. 2011. Stefan Czarniecki i jego podkomendni w Nowej Marchii i Księstwie Pomorskim w latach 1656–1659. *Stargardia* 6, 203–217.
- Rzeszowski S. 1956a. *Od „A” do „Z” o Ziemi Nowogardzkiej, litera A*. Nowogard.
- Rzeszowski S. 1956b. *Od „A” do „Z” o Ziemi Nowogardzkiej, litera B*. Nowogard.
- Rzeszowski S. 1956c. *Wiosna Nowogardzka*. Nowogard.
- Rzeszowski S. 1957. *Szlakiem legend i opowieści ludowych*. Nowogard–Szczecin.
- Rzeszowski S. 1959. *Z dziejów Nowogardu*. Szczecin.
- Rzeszowski S. 1964. *Nowogard i okolice*. Warszawa.
- Rzeszowski S. 1965. *Dobra i okolice*. Warszawa.
- Sikorska Z., Wąsowicz K., Kropelnicki W. (oprac.) 1957. *300 rocznica walk wojsk Hetmana Stefana Czarnieckiego na ziemiach stargardzkich*. Stargard Szczeciński.
- Sobieski W. 1928. *Walka o Pomorze*. Poznań–Warszawa–Wilno–Lublin.
- Sobieski W. 1938. *Dzieje Polski* 2 (wyd. pośmiertne), t. 1, (red.) K. Tymieniecki. Warszawa.
- Stanisław Rzeszowski... 1957. Stanisław Rzeszowski i jego broszury. *Kurier Szczeciński* 135, 8 czerwiec 1957, 4.
- Stargard... 1957 Stargard w 300-ną rocznicę walk hetmana Czarnieckiego na Ziemi Szczecińskiej. *Głos Szczeciński* 225, 21–22 września 1957, 1.
- Strauchold G. 2003. *Myśl zachodnia w jej realizacji w Polsce Ludowej w latach 1945–1957*. Toruń.
- Szutowicz A. 2009. Barnimie na szlaku wielkiej historii. *Kawaliera* 2, 8–11.
- Upamiętni... 1957. Upamiętni 150 rocznicę wyzwolenia Nowogardu przez Legiony gen. Dąbrowskiego. *Głos Szczeciński* 38, 14 lutego 1957, 5.
- Urbanowicz A.A. 2002. Dzieje Stargardu przed 1945 rokiem w polskiej historiografii powojennej (do 1989 r.). *Przegląd Zachodniopomorski* 17 (3), 97–117.
- Urbanowicz A.A. 2009. Polskie publikacje do 1989 roku o dziejach Stargardu, W: J. Aniszewska, M. Machalek (red.), *Stargard w latach 40. i 50. XX w. Problemy społeczno-gospodarcze i polityczne*. Stargard, 59–72.
- Uroczysci obchodzić... 1957. Uroczyscie obchodzić będziemy 300-lecie pobytu Czarnieckiego w Szczecinie. *Kurier Szczeciński* 200, 23 sierpień 1957.
- W 300 rocznicę... 1957a. W 300 rocznicę pobytu hetmana Czarnieckiego. W niedzielę odsłonięcie tablicy pamiątkowej. *Głos Szczeciński* 283, 28 listopad 1957, 6.

- W 300 rocznicę... 1957b. W 300 rocznicę pobytu wojsk hetmana Stefana Czarnieckiego na ziemi stargardzkiej. *Głos Szczeciński* 232, 30 września 1957, 1.
- Wawrzyniak J. 2006. Die Westgebiete in der Ideologie des polnischen Kommunismus. Symbolik und Alltag am Beispiel der Soldatensiedler. W: P.O. Loew, Ch. Pletzing, T. Serrier (Hrsg.), *Wiedergewonnene Geschichte. Zur Aneignung von Vergangenheit in den Zwischenräumen Mitteleuropas*. Wiesbaden, 298–319.
- Wielopolski A. 1957. Wyprawa Stefana Czarnieckiego na Pomorze Zachodnie w 1657 r., *Szczecin* 1 (3), 70–78.
- Włodarczyk E. 2008. Refleksje nad pomorskimi badaniami historycznymi po 1945 r. W: E. Kochan, P. Ziemiński (red.), *Oblicza kultury. Człowiek – poznanie – twórczość. Profesor Halinie Perkowskiej w darze*. Szczecin, 217–222.
- Wójcik F. 1971. Rozwój życia kulturalnego w powiecie nowogardzkim w latach 1945–1968. W: K. Golczewski (red.), *Z dziejów ziemi nowogardzkiej*. Poznań–Szczecin, 205–227.
- Wojczewska H. 1964. *Drawno i okolice*. Warszawa.
- Zienkiewicz J. 1961. *Ziemia Choszczeńska*. Warszawa.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

- 3 DH im. Stefana Czarnieckiego w Krzyżu Wlkp., https://www.facebook.com/3DH-Krzyz/info?tab=page_info [dostęp: 15.12.2023].
- Hetman Czarniecki w Gryfinie!!!, <http://www.gryfino.info/viewtopic.php?t=2749> [dostęp: 15.02.2015].
- Historia szkoły, <https://zsstargard.pl/historia-szkoly/> [dostęp: 09.02.2023].
- Jaszczyński M., O hetmanie, co bił Szwedów i łupił Pomorze, <http://sedina.pl/wordpress/index.php/2009/03/18/o-hetmanie-co-bi-szwedw-i-upi-pomorze> [dostęp: 15.12.2024].
- Kordylasiński A. 2009. Mieszkańcy Gryfina protestują. Nie chcą hetmana Stefana Czarnieckiego. *Głos Szczeciński*, 30 listopada 2009, <http://www.gs24.pl/apps/pbcs.dll/article?AID=/20091130/POWIAT02/651485067> [dostęp: 15.02.2015].
- Krawiec T. 2021, Choszcz II już stoi, Choszczno bohater regionu, <https://choszczno.pl/choszcz-ii-juz-stoi/> [dostęp: 30.04.2024].
- Lipa Siedmiu Braci, <http://www.choszczno.pl/content/blogsection/16/123/> [dostęp: 15.02.2015].
- Mordasiewicz W. 2007. Spór o Czarnieckiego. *Głos Szczeciński*, 15 września, <http://www.gs24.pl/apps/pbcs.dll/article?AID=/20070915/STARGARD/70914035> [dostęp: 15.02.2015].
- Pierwsza wyprawa Stefana Czarnieckiego na Pomorze Zachodnie 1657 r., http://www.wilanow-palac.pl/pierwsza_wyprawa_stefana_czarnieckiego_na_pomorze_zachodnie_1657_r.html [dostęp: 15.12.2023].

- Pogranicze polsko-niemieckie – przyjaźń, obojętność, wrogość, <http://www.gryfino.info/viewtopic.php?t=5270&postdays=0&postorder=asc&highlight=pogranicze&start=50> [dostęp: 15.02.2015].
- Ryss R. 2009a. Czarniecki bohater? Jak kiedy... *Gazeta Chojeńska* 45, 10 listopada, <http://www.gazetachojenska.pl/gazeta.php?numer=09-45&temat=3> [dostęp: 15.12.2023].
- Ryss R. 2009b. Hetman ustąpił obywatelom. *Gazeta Chojeńska* 47, 24 listopada, <http://www.gazetachojenska.pl/gazeta.php?numer=09-47&temat=2> [dostęp: 15.02.2015].
- Statut Szkoły Podstawowej im. Stefana Czarnieckiego w Reczu, <http://sprecz.eu/statut.pdf> [dostęp: 15.12.2023].
- Stefan Czarniecki – bohater narodowy, krwawy dowódca i... pazerny hetman, <https://ciekawostkihistoryczne.pl/2021/01/15/stefan-czarniecki-bohater-narodowy-krwawy-dowodca-i-pazerny-hetman/> [dostęp: 15.12.2023].
- Stefan Czarniecki – kontrowersyjny bohater Mazurka Dąbrowskiego, <https://www.polskieradio.pl/39/156/artukul/1002695,stefan-czarniecki-%E2%80%93-93-kontrowersyjny-bohater-mazurka-dabrowskiego> [dostęp: 15.12.2023].
- Stefan Czarniecki (1599–1665), <http://eduwystawy.pl/patroni/czarniecki/pl/26/stefan-czarniecki-w-malarstwie-i-grafice> [dostęp: 15.12.2023].
- Stefan Czarniecki jako bohater literacki, <https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/handle/item/183138> [dostęp: 15.12.2023].
- Uroczystości 350. rocznicy przeprawy Hetmana Stefana Czarnieckiego pod Gryfinem, http://szczecin.kuria.pl/historia/Uroczystosci-350-rocznicy-przeprawy-Hetmana-Stefana-Czarnieckiego-pod-Gryfinem_750 [dostęp: 15.12.2023].
- Wójcik T. 2009. Wrócim się przez morze. *Gazeta Chojeńska* 49, 8 grudnia., <http://www.gazetachojenska.pl/gazeta.php?numer=09-49&temat=3> [dostęp: 15.12.2023].
- Z biskupem na motorze przez miasto czyli... jak Czarniecki przez Gryfino, <http://www.gryfino.powiat.pl/index.php/wydarzenia-lokalne/445-z-biskupem-na-motorze-przez-miasto-czyli-jak-czarniecki-przez-gryfino> [dostęp: 15.12.2023].
- Zalewski J., Jak Czarniecki do Poznania, <http://szlakiem-hymnu.blogspot.com/2012/03/jak-czarniecki-do-poznania.html> [dostęp: 15.12.2023].
- Zespół sakralny na Wzgórzu Hetmańskim, https://mbj.home.pl/articles.php?article_id=4 [dostęp: 15.12.2023].
- Zwiedzanie, Choszczno bohater regionu, <https://choszczno.pl/zwiedzanie/> [dostęp: 30.04.2024].

Summary

Memory about war campaigns of hetman Stefan Czarniecki in Western Pomerania

On the basis of available archival sources, the paper discusses the process of creating the mythology of war campaigns of the Polish army under the command of hetman Stefan Czarniecki in Western Pomerania in the middle of the 17th century. The events were revived after World War II when Pomerania became a part of Poland with a view to creating a kind of an element building Polish identity in the region within the mythology of the Regained Lands by celebrating the memory of the stay of the Polish army. The activities were undertaken to celebrate the tercentenary campaign of Stefan Czarniecki in 1957, which was also connected with a revival of grassroot movement after Polish October 1956. Apart from publications they also resulted in marking out tourist routes in public space, displaying plaques and naming schools after hetman Stefan Czarniecki and organising events. Later he was also remembered, albeit to a lesser extent. After political transformations it fell to almost total oblivion and was substituted by the memory of Pomerania and its little home countries. Attempts at restitution the memory of hetman Czarniecki which were undertaken in Gryfino and Stargard just in the 21st century had political connotations and limited significance in view of the new approach to the history of Pomerania of the contemporary inhabitants of the region.